

ГАЛИНА ЛОЗКО

Українське язичництво

ЗМІСТ

Передмова	3
Етнічна віра українців	4
Особливості української міфології.....	6
I. Вірування, міфологія, демонологія українців.....	6
Український олімп	8
Поняття про духів, демонів, демонологію	23
Сюжетно-тематичні особливості української міфології	28
II. Релігійна культура українців	33
Ведійська культура в Україні	34
Храми, священні гаї, язичницька богослужба	37
Язичницька духовна верства.....	48
Християнізація українського народу і спроби духовного визволення	53
Християнське віровчення в Україні	66
Двовір'я та повернення до традицій	74
Коло свароже (український язичницький календар)	80
Боги покровителі днів тижня.....	82
Праслов'янський іменослов.....	83
Чоловічі імена.....	84
Жіночі імена	87

Галина ЛОЗКО

УКРАЇНСЬКЕ ЯЗИЧНИЦТВО

Український центр духовної культури
Київ – 2009

ББК 86.31

Л72

Лозко Галина

Л72 Українське язичництво. – К.: укр. центр духов. культури,
1994 – 92 с.

ISBN 5-7707-5393 – 5

«Українське язичництво» Галини Лозко – це спроба систематизувати найдавніші вірування нашого народу. Це погляд на українську міфологію як на Олімп давніх Богів, яким вклонялися предки українців. Відродження предківських знань про світ – головка ідея книги. Додасться також народовірський календар та праслов'янський іменослов. Книга буде корисною вчителям народознавцям, студентам і всім, хто цікавиться етнічною вірою українців.

Художнє оформлення Матієнко О. В.

Здано до складання 27.06.94. Підписано до друку 01.08.94. Папір газетний.
Високий друк. Зам. 0224027.

Український центр духовної культури
252001, Київ-1, вул. Софіївська, 10.

Друкарня видавництва «Преса України»
252006, Київ-6, вул. Анрі Барбюса. 51/2.

© Лозко Г. 2009

© Матієнко О.,

художнє оформлення, 2009 р.

Оцифровано з оригіналу та переверстано

У.М.К.

*Моїй рідній матусі Марії Іванівні,
яка навчила обожнювати Природу,
присвячую цю книжку
ГАЛИНА ЛОЗКО*

ПЕРЕДМОВА

Найбільшим надбанням кожного народу є його духовна культура. Саме його власна, не завезена поневолювачем, не нав'язана імперським центром, не імпортована з-за кордону. Взявши чужий зразок для творення своєї культури, народ втрачає самобутність. Так було з українцями в «інтернаціональній сім'ї братніх народів», де культура зводилася до «злиття всіх націй і народів» з їхньою усередненою духовністю. Так було в Російській імперії, коли зразком для українця вважалося тільки «великоросійское». Так було за Польщі, коли значна частина українського панства відцуралася від свого народу, забувши рідне коріння. Так було й за Київської Русі, коли з волі князівсько-болярської верхівки, українців силоміць загнали до візантійського духовного ярма.

Проте навіть тисячолітнє християнське царство не знищило інтересу українців до своєї прадавньої віри, хоча й виробило певний комплекс щодо назви «язичництво». Слід нарешті зрозуміти, що рідна віра українців (як і інші етнічні віри), названа в науці язичництвом, не має нічого ганебного.

Грецьке слово *εθνησμός* (етнічний) має тлумачення – «племінний, народний, язичницький» і походить від грецького що означає «звичай».

Отже, первісне значення слова язичництво – «віра племені людей, пов'язаних спільним звичаєм і спільним походженням».

Українське язичництво – прадавня національна віра нашого народу, збережена в обрядах і звичаях, переказах, заповітах, легендах, міфах, записана етнографами й фольклористами, нині потребує систематизації, переосмислення, очищення від пізніших нашарувань і передачі нашим нащадкам.

Що готує нам доля нині? Невже історія так нічого нас і не навчила? Невже зникнемо як нація, розчинимось у круговерті часу?

Ні! Ми повинні БУТИ, жити, існувати як одна з висококультурних націй світу, націй з глибинною прадавньою культурою.

ЕТНІЧНА ВІРА УКРАЇНЦІВ

Християнство в Україні насаджувалося багато століть, час від часу відступаючи перед прадавньою етнічною вірою (язичництвом). Довгий час християнство залишалося релігією князівсько-боярської верхівки, не маючи впливу на маси. Протягом кількох останніх століть попи мали спеціальні вказівки навертати людей до віри Христової. Щороку друкувалися звіти про кількість навернених. Приміром, у 1847 році було насильно охрещено 1002 магометанина, 1297 юдеїв, 1522 язичники («Известия о состоянии и приращении православного народонаселения»). Отож, язичництво в Україні ніколи не зникало, воно існувало таємно.

Найвищою ідеєю українського язичництва є філософія вічного життя, обожнювання природнього начала Всесвіту, радість існування на землі. Вважалося, що в потойбічний світ людина відходить такою, якою була за життя: або вільною і багатою, або нікчемним рабом, яким і перебуває вічно. Тому кожен член первісного суспільства намагався за життя досягти найвищих почестей, шани, багатства, відзначитися на полі бою чи в повсякденній праці. Звідси – одвічне прагнення військової верстви, в т. ч. українського козацтва, до свободи. Звідси і традиційне несприйняття зверхності над собою і повага до іншої особистості. Звідси і живучість ідеї «краще смерть, ніж рабство», якою вже тисячу років живиться український патріотизм.

Звичаєве право на українських землях ґрунтувалося на виборності влади, яка була змінюваною. Громадські традиції зберігалися в міцних територіальних общинах, які мали самоуправність аж до ХІХ, а подекуди й до ХХ ст. Звичай забороняв загарбницькі війни. Тих, хто не дотримувався звичаєвих норм, виганяли навіть з усім родом. Жерці й волхви мали більшу силу впливу на народ, ніж князь і могли в разі потреби примусити князя діяти на користь всього племені, засудити його в разі порушення звичаєвих норм.

Така ідеологія стала незручною для князівсько-боярської верхівки Х ст. Значно краще виглядала ідея, що «всяка влада від бога, тому виступати проти неї є злочином, бо це суперечить божій волі». Отже, нова віра з'являється тоді, коли в ній виникає потреба.

Християнству теж притаманна віра у вічне життя, але головна

ідея праведності зводиться до покірності, слухняності, відмови від земних благ, за які нібито людина отримує компенсацію в потойбічному світі. Князівсько-боярській верхівці це імпонувало, але філософій непротивлення злу і любові до ворогів не могла прижитися на українському ґрунті навіть за тисячу років.

«Любіть ворогів своїх, благословляйте тих, хто вас проклинає, творіть добро тим, хто ненавидить вас і моліться за тих, хто вас переслідує...»¹ – прийняття таких принципів моралі не робить честі жодному народові, який має почуття власної гідності. Відомим фактом є те, що держави, які першими прийняли християнство, ніколи не керувалися принципами християнської моралі. Римська імперія з віри рабів зробила світову релігію, щоб посилити своє панування над іншими народами – стати світовою імперією, знищивши античну культуру, язичницькі святині, безцінне надбання національних вірувань заради наднаціональних ідей. Процес анабіозу (тимчасового завмирання в несприятливих умовах) українського язичництва вже скінчився, як і в інших слов'ян. Процес повернення народів до своїх етнічних вір слід розглядати як закономірне явище на новому витку спіралі – це процес екологізації суспільства, повернення до симбіозу людини і природи, який не можливий при синкретичному світогляді. Відродження етнічних вір почалося і не визнавати цього було б помилкою. Громади язичників існують в Україні, Росії, країнах Балтики, Америки та ін. Маючи багато спільного, кожна етнічна віра залишається унікальною і неповторною, бо вона позначена національним світоглядом і обрядовістю.

Дійсно, нова віра з'являється тоді, коли в ній виникає потреба. Сьогодні нове – це добре забуте старе. Не дивно, що нині ми все частіше перечитуємо, переосмислюємо нашу історію, звертаємось до пам'яток нашого минулого, щоб збагнути, що ми втратили і ним збагатилися за останнє тисячоліття. Ми з подивом відкриваємо для себе глибинні традиції наших предків, їхню природжену мудрість, гармонію єднання з космосом, яку ми майже втратили.

Тож, чи не час повергатися до рідних святинь?

¹ Біблія. Євангеліє від Матвія: 5.43.

I. ВІРУВАННЯ, МІФОЛОГІЯ, ДЕМОНОЛОГІЯ УКРАЇНЦІВ

*Народ кладе на своїх богів печать своєї національності.
Іван Нечуй-Левицький*

Особливості української міфології

В перекладі з грецької «міф» – слово переказ – означає сказання про давні вірування народу щодо походження землі, явищ природи, богів героїв, Всесвіту. Міфологія – сукупність міфів того чи іншого народу. Міфи слід відрізнити від казок, які вже у стародавні часи сприймалися як вигадки, плід фантазії, в той час, як до міфів ставилися як до імовірних подій. Міфи також відрізняються від легенд, які найчастіше розповідають про реальних осіб, або справжні події.

Українські міфи характерні тим, що вони надзвичайно природні, пов'язані з хліборобським або пастушим побутом наших предків. Їхні персонажі переважно батько-господар, мати-господиня, їхні сини й дочки, їхня худоба та поля. Міфологічні сюжети яскраво забарвлені родинним побутом княжої доби. Як писав Іван Нечуй-Левицький: «Ми не бачимо в народній фантазії охоти до негарних неестетичних велетенських міфічних образів»², до тих величезних, страшних, головатих та рогатих богатирів зі страшними антинатуральними інстинктами, які любить німецька і великоруська міфологія»

У найархаїчніших колядках і щедрівках знаходимо прославлення господаря не якоїсь конкретної родини людей, навіть не князівської чи гетьманської, але швидше – відгомін прославлення сім'ї небесних світил та природних явищ: сонця, місяця, зорі, дрібного дощику, вітру та ін.

Труднощі досліджень української міфології полягають насамперед у тому, що всі писемні згадки про стародавні вірування носять характер критики і засудження язичницьких богів (бісів), яких кожен літописець не вважав за потрібне пояснювати, лише трактував як пережитки малокультурних звичаїв, неприйнятних для християн.

Розвиток української міфології був перерваний зненацька.

² Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. – Київ: Оберіг. 1992, с. 6.

Християнські проповідники знищили безліч язичницьких творів, які писалися волхвами для потреб богослужіння та практичного життя. Людина жила в повній гармонії з природою і тому й боги та міфічні істоти були для неї природними і рідними. Візантійські міфи на початку християнської доби були чужі й незрозумілі стародавнім українцям, тому вони й намагалися зберегти свої найпотаємніші вірування, часто ховаючись по глухих лісах та хащах, недоступних для місіонерів нової віри. На жаль, жодного писемного твору про народні вірування (в позитивному плані) у нас не збереглося. Хто знає, якою б нині виглядала українська міфологія, якби мала писемні пам'ятки, як приміром у греків, адже наші вірування за давністю не поступаються грецьким.

До нас дійшли переважно уривки прадавніх міфів, часто засмічені пізнішими християнськими нашаруваннями, які нині так нелегко розпізнати, щоб зібрати й вибудувати струнку систему української міфології. Тому великий інтерес для дослідників становлять усні перекази, народні звичаї, пісні, в яких відобразилося світосприйняття українського люду передхристиянської доби.

Спроби якимось упорядкувати матеріали з української міфології і звести їх до певної системи почалися лише в другій половині XIX ст. Вийшов ряд наукових праць з міфології, розвідки з окремих проблем, публікації фольклорного матеріалу, який ще зберігала народна пам'ять. Проте, систематичного викладу української міфології ми не маємо й досі. Крім того, матеріалістичний світогляд XX ст., особливо насаджуваний науковим установам, остаточно зруйнував не тільки останні залишки народних вірувань, але й звузив до мінімуму всякі наукові дослідження в галузі міфології, котра трактувалась лише як примітивне пережиткове явище культури.

Характерною особливістю української міфології є *пантеїзм* (від гр. *pan* – все, і *theos* – бог), тобто філософсько-релігійне вчення, за яким бог ототожнюється з природою. Обоженнювання всіх явищ природи, небесних світил, дерев, річок, поклоніння багатьом богам називається політеїзмом, тобто багатобожжям³

³ Монотеїстичні міри визнають одного бога, однак християнство не можна повною мірою визнати монотеїстичною релігією, бо в ньому є боготець, бог син. бог-дух, мати божа та ціла плеяда святих, яким поклоняються, як і богам.

В українців існувала своєрідна ієрархія богів: на чолі всього світу стояли найстарші боги, котрі керували всім життям, далі йшли нижчі рангом боги, а також демони, які надавали послуги старшим богам; а внизу стояли люди, обдаровані великою силою, що могли конкурувати з демонами. Форма релігії, в якій є багато богів, але на чолі з одним верховним богом, називається *генотеїзмом*.

На жаль, до нас не дійшло майже ніяких міфів про родоводи богів, за винятком окремих вказівок на зразок: «вітри – Стрибожі внуки», або «Сонце ж цар, син Сварога, він же Даждьбог» тощо.

Отже, українська теогонія – сукупність міфів про походження і родовід богів – зовсім не розроблена, до того ж найменше матеріалу маємо саме в цій галузі.

Український олімп

Олімп – гора в Фессалії, де мешкають давньогрецькі боги. Походження ж назви, на думку мовознавців, сягає індо-європейських часів і в основі має значення коло, тобто вказує на круглість ряду вершин в Греції та Малій Азії. В переносному значенні олімпом називають групу найвідоміших діячів мистецтва, поетів тощо. Ми ж розглянемо олімп українських богів, традиційної (дохристиянської) віри.

Род і Рожаниці. Творцем Всесвіту, Богом над богами українці вважали Рода. Він живе на небі, їздить на хмарах, дарує життя людям, звірам, птахам, дарує дощ на посіви жита, дає людині долю. Род – один з богів, який залишився в пам'яті народу найдовше – захований у хащах, у високих горах від християнських священиків, він вшановувався вже небагатьма вірними прочанами аж до XIX ст. Род уособлював також і нащадків одного предка, тобто був пов'язаний з усім родом у сукупності: померлих предків, живих нащадків і майбутні, ще ненароджені покоління, єднав Род.

Жіночі божества Рожаниці були пов'язані з народженням і мали таємний зв'язок із зірками. Душа людини уявлялася як іскра небесного вогню – зірка, яку бог запалює при народженні дитини і гасить, коли людина помирає. Волхви склали книги, за якими можна було дізнатися про свою долю. Серед заборонених християнством книжок був «Рожденник, в которой указанн добрие і злие дні і часи, і влияние їх на судьбу нарождающихся младенцев».

Роду і Рожаницям приносили жертви у вигляді хліба, сиру, меду, каші (куті). Перед вживанням ритуальної страви куті, на Різдво (Ро-

дздово), батько кидає першу ложку вгору в святий куток – покуть. Цей звичай побутує і досі в Україні. Походження ж його глибоко архаїчне і означає саме принесення жертви Роду і Рожаницям, яке в давнину здійснював волхв або жрець. Батько родини ототожнювався зі служителем культу.

Свята на честь Рода і Рожаниць відзначалися навіть у ранніх християнських храмах, куди люди приносили жертовні страви. Так, у Софії Київській у перші роки її існування збиралися язичники, щоб відзначити свої стародавні свята. Пізніше це дуже стурбувало священиків і ці відправи були строго заборонені.

Родові і Рожаницям, як найріднішим божествам, приносилися тільки безкровні жертви у вигляді продуктів, які дала сама природа: від рослин і від тварин. Найдавніші зображення Рода і Рожаниць знаходять археологи – це невеличкі скульптурки, які, вірогідно, мала кожна сім'я. Збереглися вони також на ьшиваних рушниках. Це широко відомі мотиви дерева життя (дерева Роду), стилізовані зображення Великої богині тощо. Деякі етнографічні матеріали фіксують ще в ХХ ст. зображення родовідного дерева на дверях хат: чоловіки зображувалися на листках цього дерева, а жінки – на квітах. Якщо людина вмирала, біля її імені малювався хрестик, а коли народжувалася дитина, домальовували нову гілочку, листочок або квітку.

Деякі дослідники вважають, що пізніше Род перетворився в хатнього Домовика, який за повір'ями жив біля домашнього вогнища і став його охоронцем.

Культ Рода розвинувся, вірогідно, за часів патріархату (епоха бронзи), в той час, як Рожаниці, що виникли в матріархаті, вже втілилися в образи Лади та її доньки Делі. Отже, логічно припустити, що Рожаниці – богині плодючості – виникли у наших предків раніше чоловічого божества Рода/ Зображувалися Рожаниці у вигляді пари (як близнюки), що вважалося ознакою найвищої плодючості і святості. У народі й нині близнюків вважають священними, або принаймні – таємничими знаками богів. Рожаниці (або мати Лада і дочка Леля) в народі ототожнювалися з сузір'ями Великої та Малої Ведмедей.

Сварог. Прабог, владика світу, батько українського олімпу. Назва бога походить від давньоіндійського сварга, що означає небо, вхід у небо. Від Сварога, Бога світла і небесного вогню, походять інші боги – Сварожичі. В одному чеському літописі є вказівка на те,

що Сварог називався Зодіаком. Культ Сварога мала й Давня Греція, проте ніде не ставили йому кумирів, як єдиному богові. Були кумири дванадцяти богам – сузір'ям. Отже, деякі вчені схильні вважати Сварога не окремим божеством, а цілим зодіакальним пантеоном, або сонячним роком. Можливо у грецькій міфології це відповідно – дванадцять титанів. Один з них має ім'я Гіперіон, що тотожне з українським Перуном, або зодіакальним сузір'ям Стрільця. У Візантійському хронографі Іоанна Малали (VI – VII ст.) є згадки про Гефеста і його енна Геліоса; наш літописець, перекладаючи цей уривок, називає Гефеста Сварогом, а його сина Геліоса – Дажбогом.

Культ Сварога зародився вірогідно на межі бронзового і залізного віків. Його знали вже кіммерійці і скіфи-орачі. В Україні поширені назви з коренем Свар – на значній території: давнє городище Саварка, або Свароме на Київщині, село Саварка на Росі, село Сваричів на Івано-Франківщині та багато ін. Є подібні назви і в сусідніх країнах: Сварха і Сваравіс у Прибалтиці, Сверхова гора на Балканах, Сваров у Чехії, Сварчец, Сваречев, Сварине, Сварове у Польщі.

Священний вогонь звався Сварожичем: «і огневі моляться зовущє его Сварожичем» – знаходимо у «Слові некоего христороубца». Вшанування вогню на Україні має давнє коріння, яке сягає трипільської доби, коли кожна родина молилася до свого Овина – домашнього вогню. Овном звалася не тільки піч, але й клуня, стодола для сушіння зерна, саме вогнище, яке запалювалося від іскри, добутої тертям дерева об дерево (живий вогонь). Тут приносилися жерви овинному Домовикові у вигляді півня, які мали сприяти успішному обмолоту зерна. Обряди добування живого вогню збереглися в Україні серед карпатських пастухів як ритуал першого запалювання вогню на полонині. Кожна родина мала своє святилище і свій жертovníк (залишок трипільської доби). Це явище і відображено в приказці: «Церкви – не овини, в них образи все єдині». З прийняттям християнства стало байдуже, де молитися – у церкві свого села, чи сусіднього, бо ікони скрізь були спільні. Індивідуалізм української природи довго не міг змиритися з подібним явищем: свої рідні боги та свої хатні жертovníки були ближчими, а отже, й правдивішими. Тому не зважаючи на тисячолітнє поширення християнства, наш народ ще й нині переховує деякі залишки стародавніх вірувань, іноді вже не усвідомлюючи їхнього значення, але виконуючи традиції своїх предків.

Зображень Сварога не знайдено, проте є підстави вважати деякі форми рівнобічних хрестів (язичницьких, козацьких) символами Сварога. Сварожим знаком споконвіку вважалися й різні форми свастики-сварги, які знаходимо на вишивках, писанках, кераміці. Вони є на фресках Софійського собору в Києві – ось який знак живучості народних традицій, поміж іконами християнських святих знаходимо давні язичницькі символи, без яких храм не уявлявся.

На небосхилі Сварогові відповідав Плуг (сузір'я Оріона), яке пов'язують зі скіфською легендою про небесні дари, які впали перед трьома синами Таргітая (серед них був і плуг). В Україні залишком ритуального вшанування плуга є новорічні обходи хат з плугом, покладення плуга під різдвяним столом тощо. За легендами, які передають наші літописи, Сварог – Бог ковальства і шлюбу, що викував золотий плуг і золоту обручку, які так широко оспівуються в колядках, щедрівках, веснянках, жниварських піснях, українців.

Вшанування вогню поширене в Україні у багатьох весняних та літніх ритуалах, зокрема, пов'язаних зі шлюбом та очищенням.

Дажбог (Даждьбог). Сонячний Бог, якому поклонявся весь слов'янський світ, має прозору назву: даждь – «дай» і бог – близьке до «багатство», тобто дослівно Даждьбог – податель добра, багатства. У південних слов'ян аналогічне божество мало назву Дабог, Дайбог. В українській обрядовій поезії знайдемо безліч звертань типу: «Ой дай, Боже», або «Дай, Боже, дай), які ряд вчених вважають первісним язичницьким «Ой, Дажбоже!»⁴.

У філософському розумінні Дажбог – датель буття, тобто духа і матерії, які є близнюками. Хоча Дажбог цілком пов'язаний з небом, сонцем, як син Сварога, він також є і богом земного достатку, що символізується врожаєм жита і пшениці. Тому певний час серед науковців була поширена думка про Дажбога (Даждьбога) як бога дощу, але вона не дістала широкої підтримки. За своїм значенням і сонце, і дощ у рівній мірі впливають на врожай, тому відкинути цю думку зовсім було б неправомірно: в українській міфології лише поєднання двох начал – небесного вогню і небесної вологи – дає життєдайне зерно.

⁴ Колядки та щедрівки. Зимова обрядова поезія трудового року. – К.: Наук. думка, 1965, с. 17.

Найархаїчніші обряди і молитви до Дажбога пов'язані з проханням багатого врожаю. Під час жнив жрець підіймав над головою чашу, наповнену зерном, і проказував молитву: «Господи, ти, котрий даєш нам їжу! Дай тепер нам її в повній мірі». Вірогідно, ця молитва вже зазнала пізніших нашарувань, проте, не виключено, що до неї близьке християнське «Отче наш»: «...хліб наш насущний дай нам сьогодні». Безперечно, що найбільше звернень до Дажбога було пов'язане саме з хліборобськими обрядами. Його ім'я збереглося в своїй стародавній формі в деяких обрядових піснях:

*Не сам же я вийшов.
Да ж бог мене вислав
З правої ручки
І Ключики видав.»*

(веснянка, мова соловейка)⁵

Або:

*Там здивавсь князь Із Дажбогом. рано рано.
Там здивався князь із Дажбогом, ранесенько.*

(весільна)⁶

У новорічних обрядах, що дожили до наших днів, зберігається Дідух – останній сніп жита, який заносять до хати і вважають священним, використовуючи як обрядовий символ. Дідух – це Дух поля. Житній дух, Дух Дажбога, який по праву вважався Богом життя. Є народне повір'я, що жниця, яка зав'язувала останній сніп жита, повинна була цього року народити дитину. Зав'язування снопа символізувало зав'язування пуповини.

Навесні Дідуха обмолочували і зерно знову висівали на поле: випускали Духа поля на землю. Саме це надавало врожаю животворної цілющої сили. Символом Дажбога пізніше стала також квітка соняшника, яка реагує на рух сонця по небосхилу, повертаючи за ним свою голівку.

⁵ Календарно-обрядова поезія. – К.: 1987, с. 26

⁶ Нова радість стала. Колядки та щедрівки. – К: Веселка, 1991, с. 6. (Пісня помилково вміщена серед щедрівок, за всіма ознаками вона « весільною: «князем раз на віку» буває молодий на своєму весіллі).

Зображення Дажбога було в пантеоні князя Володимира на Старокиївській горі. Князь Володимир перед прийняттям християнства зробив останню спробу систематизації стародавніх божеств руського народу, якомога більше наблизивши їхню ієрархію до християнської. У зв'язку з цим, Б. Рібаков висловив гіпотезу, що Сварог за своїм становищем мав бути ідентичним Богу-отцю (Саваофу), Дажбог (Хорс) відповідав Богові-сину (Ісусу Христу), Мокош (мати долі) ідентична християнській Богородиці.

Хорс. Йому поклонялися південні племена, вірогідно ще роксоланн, які вшановували Хорса так само, як поляни Дажбога. Як і Дажбогові, Хорсу приносили жертви у вигляді хлібних виробів: паляниць, медяників, калачів, калити. В Україні досі поширені ритуальні коржі, які нині вже втратили давнє значення обрядової страви і вважаються як повсякденна їжа. Слово «корж» співзвучне з іменем Хорса, воно давнього індосвропейського походження і означає «коло».

Із слов'янських перекладів давньогрецьких авторів дізнається, що Хорс відповідав грецькому Аполлону. В Україні є багато географічних назв, пов'язаних з цим богом сонця: Хорс, Хурс, Корсунь, Херсон. Є такі назви і в Болгарії, Хорватії, Чехії.

Є. В. Аничков, досліджуючи назву цього божества в «Слові о полку Ігоревім» вказував, що Хорс означав не Сонце, а Місяць. За текстом пам'ятки, Всеслав перебігав дорогу Хорсові вночі, отже мова певно йде про нічне світило – Місяць. У пізніших дослідженнях висловлювалася думка, що вираз «перебігти дорогу Хорсові» міг означати напрямок з півночі на південь, бо сонце ходить зі сходу на захід.⁷

Опис ідола, присвяченого Хорсові, подав один з мандрівників-чужинців, який бачив двох кумирів біля Пскова: Хорс стояв на поверженому змієві. Напевно ХорсЗмієборець був пізніше втілений у християнському образі Георгія Переможця (Побідоносця).

Перун. Володар блискавок і грому, покровитель воїнів у X ст. все більше заступає Сварога. Він ідентичний також грецькому Зевсові, римському Юпітерові, скандинавському Одину. Перун виконував

⁷ В. Шаян у книзі «Віра предків наших» писав: «Хоре є бистрокомонний і наш герой мусив мати чудові швидкі комоні, щоб перебігти дорогу Хорсові. Хоре біжить зі Сходу на Захід, а наш герой біжить із Півночі на Південь. Картина зовсім ясна...» (Т. 1, с. 174).

аналогічні функції – оберігав дружину на війні, завідував громом і блискавкою. Лого роль в християнстві перебрав на себе Ілля.

Слово *перун* існує в українських діалектах як синонім блискавки і грому, наприклад, у Карпатах кажуть: «Бодай тя Перун вдарив». Цей же корінь має дієслово *періщити*, *уперіщити*: «дощ уперіщив». Слово періщити первісно означало «метати каміння». Цей бог також залишив на нашій землі чимало географічних назв: Перунова рінь (на Дніпрі), село Перунове, село Піорунове, урочище Перуки (на Черкащині). Лишилося навіть прізвище Перун. В Болгарії є чоловіче ім'я Перун, жіноче – Перуніка.

У договорах русів з греками воїни Аскольда (Оскольда) складали присягу Перунові як покровителеві війська, йому ж присягали й воїни князя Ігоря: «І на другий день призвав Ігор послів і прийшов на пагорб, де стояв Перун. І поклали оружжя своє і щити, і золото, і присягнув Ігор і мужі його, і скільки поган-русів»⁸.

Грім і блискавка мали як позитивне (викликання плодотворного дощу), так і негативне значення (страх бути забитим блискавкою). Тому існувало безліч повір'їв, пов'язаних із громом і блискавкою: під час грому заборонялося свистіти, співати, їсти, спати. Не слід ховатися під деревом, не підіймати вгору гострих предметів (списів, мечів, ножів тощо). Не можна швидко бігти – як відомо, саме в таких випадках блискавка найчастіше влучає в людину. Отже, наші предки мали вже ці знання з дуже давніх часів.

Волхви користувалися ворожбитськими книгами «Громниками», за якими ворожили і передбачали події залежно від фази місяця, в якій гримів грім: наприклад, якщо грім загримить на зростаючий місяць, то «великий муж помре». Перший грім навесні вважався цілющим на здоров'я. Цілющими також були так звані «громові стріли» – камінчики, пробиті блискавкою: вода, перелита крізь утворену блискавкою дірочку вважалася освяченою і використовувалась для лікування. Такі камінчики в Карпатах називали «Перуновими топірцями» (записано Іваном Франком).

Грім і блискавка на Купала – добрий знак. Не дарма цвіт папороті, який шукають у цю ніч, називають «Перуновим цвітом». Гадають, що незвичайне напруження в природі під час грому сприяє

⁸ Літопис Руський . – К., 1989. – С. 30.

зацвітання квітки папороті.⁹ Щоб узяти цей чарівний квіт, треба окреслити навколо папороті коло і не оглядатися, поки не зірвеш. Перунів квіт, як вірили, дає людині мудрість, багатство, силу, кохання, красу.

Перуна уявляли струнким, срібноголовим, золотовусим чоловіком з луком і стрілами в руках. З опису Володимирового пантеону дізнаємося, що кумир Перуна мав людську подобу: дерев'яний тулуб, залізні ноги, срібну голову, золоті вуса. В «Густинському літописі» зазначено, що ідол Перуна тримав у руках коштовний камінь – рубін чи карбункул. Біля Перуна завжди палало вогнище, яке постійно підтримували спеціально призначені служителі культу. Добувався цей вогонь тертям дерева об дерево, тобто був так званий «живий вогонь», який підтримувався вічно. Якщо через недогляд служителя вогонь згасав, винуватця карали на смерть. Перунові приносили жертви у вигляді вепра, бика, червоного півня, міцного напою. Його символами вважаються дуб, калина, цвіт папороті, сокира, стріла, кінь. Помічниками Перуна є відомі досі казкові персонажі Верннгора й Вернидуб.

Існує повір'я, що дерево, в яке вдарив Перун, не можна використовувати для будівництва, але воно придатне для виготовлення музичних інструментів. Капище Перуна стояло в Києві на місці сучасного будинку № 3 по вулиці Володимирській.

Стрибог. У Володи мировому пантеоні поруч з Перуном стояв кумир Стрибога, якого вшановували не менше, ніж Перуна. У «Слові о полку Ігоревім» Стрибог згадується як Бог-родоначальник усіх вітрів. Це один з найстародавніших богів у трипільців, етрусків, римлян. У римлян він вважався богом винищувачем, богом війни, жорстокої битви і був відомий як Сатурн. Назва цього небесного грізного Бога, як вважають, походить від слова *стра́та* (стріті – знищувати). Д. Шеппінг висловив припущення, що Стрибог є однією з іпостасей Перуна – його втіленням у повітрі. Він, як і Перун, пов'язаний зі Стрільцем та його атрибутами: стрілами й луком, його стріли летять вітром, тому й божество стало уособленням вітру.

Хоча, незважаючи на всю суворість вітру, він був не тільки творцем негоди, але й творцем музичних мелодій. Адже саме «подих

⁹ Ткач М. Четвертий вимір, або коли цвіте папороть? // Знання та праця. — 1990, № 7.

вітру» – дихання, дмухання в найпростіші музичні інструменти (сопілки, дудки, ріжки) – створювало музику.

Пізніше Стрибог отримав назву *Позвізда* або *Посвистана*, що означало покровителя погоди. Йому молилися, щоб дав добру погоду на врожай, на свято тощо. Особливо важливим Гіосвистач був для війська. Пантелеймон Куліш записав народний переказ про моління князівської дружини: «своєму Богові Посвистачу моляться, щоб він їм годину (погоду) дав та моря не турбував».

Борис Рибаків ставить Стрибога в один ряд з Родом, Світовидом, Сварогом, грецьким Ураном, що видається маловірогідним. Швидше, Стрибог був ближчим до грецького Кроноса, символу невимомлимого часу, який поглинає, страчує те, що сам породив.

Ім'я Стрибога залишилося в назвах сіл Стрибож (на Житомирщині), Стрижавка і Стрїтівка (на Київщині). Найбільше назв з коренем Сгр-зустрічається між Дністром і Дніпром. У Польщі є струмок Стрибог.

Велес (Волос). Це один з найстаріших богів, що вважався Богом достатку. Відома його друга назва «скотій бог», що стає зрозумілою, якщо врахувати, що скот у давнину вважався символом багатства взагалі. Крім того, Велес був опікуном купецтва, торгівлі, як римський Меркурій. Олександр Афанасьєв пояснює Велеса не тільки як охоронця череди худоби на землі, але й пастуха небесної отари хмар. Те, що Боян в «Слові о полку Ігоревім» названий «Велесовим внуком», вказує також і на те, що Велес був ще й Богом поезії та музики, тобто покровителем мистецтва, як і Меркурій.

Ізмаїл Срезневський навіть порівняв Велеса з Аполоном, який у греків був богом муз. У договорах з греками Волос сприймається як бог золота, а Перун – як Бог зброї. Охороняючи худобу, Велес міг виступати проти самого Перуна. Він відомий усім слов'янам. У скандинавів Велесу ідентичний бог Вольсі, у чехів *veles* означає нечисту силу. Латинське *vels* значить «біс», литовське *velis* – покійник, *vele* – душі померлих. Це дає підстави вважати, що первісно Велес був духом предків, який спілкувався з домашньою худобою, тому й дістав, назву «скотья бога». В обрядах на зв'язок Велеса з Родом і Дажбогом вказує звичай останнього снопа, який ще зветься «волосовою бородою».

Назва Велеса, за деякими гіпотезами, походить від «волох» – волохатий. Вважають, що він з'явився у наших предків у кам'яному віці, а символіка Тура (Тільця), вказує, що найвищого статусу він набув у трипільську й післятрипільську добу. Іноді родовід Велеса виводять від волохатого ведмедя, який, за повір'ям, впливає на полювання і мисливське щастя. Тому мисливці задобрювали його урочистим принесенням жертв. Згодом цей бог набув людської подоби. Його кумири були дерев'яні й кам'яні. Капище Велеса було на тому місці, де пізніше збудували церкву св. Власія: в літописах під 1187 роком покровителем худоби вже названий святий Власій. Ця церква знаходилася на вулиці Нижній Вал (у 1651 р. згоріла). Правдоподібно, що до капища Велеса вела стежка, відома нині як вулиця Волоська. Те, що Велес був установлений на Подолі, де жили переважно ремісники, торговий і простий люд, ще раз підтверджує, що він був покровителем ремесла, торгівлі, багатства. На поклоніння Велесові люди часто йшли разом зі своїми стадами худоби, щоб освятити їх перед вигоном на пасовище тощо. Можливо, саме цим пояснюється відсутність Велеса у Володимировому пантеоні, який знаходився неподалік від княжого двору. Кумир Велеса стояв на березі річки Почайни, куди й був скинутий, коли Володимир руйнував язичницькі святилища.

Новорічні обряди донесли до нас відгомін колишніх «волохих свят» – вивернуті кожухи на учасниках ритуального карнавалу символізують багатство: «Будь багатий, як кожух волохатий» – бажають на Різдво й на весіллі. Іноді учасники карнавалу називаються волхвами, бо вони подібні до Волоса своїми волохатими кожухами.

Після впровадження християнства Велес разом з іншими богами потрапив до розряду «нечистої сили», його також почали ідентифікувати з міфічним Вієм – богом підземного царства мертвих.

З ім'ям Велеса (Волоса) пов'язана назва зодіакального сузір'я Волосожар (Тілець), яке, на думку Олександра Знойка, означає «небо Волоса». Велесовий син – Тур, іноді золоторогий Олень також цінувався як охоронець добробуту родини.

Ім'я Велеса лишилось в багатьох географічних назвах: Волосів Яр (на Вінниччині), Волосова вулиця (в Новгороді), Волоська вулиця (в Києві), гора Велесове Ребро (біля Ростова), гора Велес (у Боснії). Існують також припущення, що стародавня назва Молдови

– Волошина – походить від імені Волоса. Волохи і валахи (молдавани і румуни) винайшли багато лікарських препаратів, настоїв для лікування хворих тварин.

Мокоша. Єдина представниця жіночих божеств у пантеоні князя Володимира. Мокоша (інші, варіанти імені Макош, Мокша) пов'язана з жіночою сферою в господарстві: рукоділлям, прядінням, тканням та ін. їй приносили жертви у вигляді снопів льону, вишитих рушників. Мокоша, вірогідно, була близькою до Рожаниць (Дів Життя), покровителькою пологів, захисницею породіль. Тому в жінок віра й поклоніння Мокоші затрималися найдовше: навіть у XVI ст. попи зобов'язані були на сповіді запитати жінку, чи не ходила вона до Мокоші. На Новгородщині культ Мокоші зберігся аж до XIX ст.

До Мокоші на Старокиївську гору (пантеон Володимира) приходили поклонятися жриці, ворожки, знахарки. Хоч вона була покровителькою жіноцтва, проте вшановували її всі, тому й увів Володимир її до свого пантеону. За легендами, саме Мокоша пряла нитку життя, тому вона вважалася ще й покровителькою прядь. Ще однією функцією Мокоші було піклування про вологу: дощ, річки, струмки. Це й знайшло свій вияв у імені богині. Дослідники вважають, що воно походить від **мокрий, мокнути**. Цікаво, що в литовській мові є слово **максі**, що означає «в'язати, плести» і **макаш** – «плетений гаманець». Отже, це може вказувати на одну з функцій богині; яку мали й литовці.

Походження Мокоші дуже давнє: як і більшість жіночих богинь вона була відома ще за трипільської доби. В образі Мокоші бачимо відгомін стародавнього культу Великої Богині – Матері. Її зображення, значною мірою стилізовані, дійшли до нас переважно на рушниках: богиня стоїть під відкритим куполом святилища з піднятими вгору руками (поза Оранти), на голові має рижкасту шапку. Обабіч Мокоші – два вершники на конях. На деяких вишивках під кінцями зображені свастики, іноді головний убір богині нагадує квітучий куш Статуетки скіфських богинь (VII ст. до н. е.) нагадують позу Мокоші та Оранти з піднятими вгору руками, як під час моління. Вірогідно і в Київській Софії ранні християни бачили свою правічну богиню з піднесеними до неба руками.

Мокоша походить від ще давнішого культу води – Богині Лани. На думку академіка Миколи Марра, ім'я Дана складається з двох

частин: да (середземноморське «вода») і на і («нення», «мати»), тобто воно означало Мати-Вода. Слово Дана уже в скіфо-сарматський період перестало бути ім'ям богині, а стало позначати просто річку. Таке ж значення має й слово дон («вода», «ріка») або дунай – назви українських річок, оспіваних у багатьох піснях.

Переказ про Богиню Дану записав ще Геродот: вона незрівнянна красуня, непорочна діва і мати всього живого, богиня родючості. Ті днем вважалася п'ятниця, коли вона суворо судила тих, хто порушував звичаї. До таких порушень належало прядіння та шиття в п'ятницю, яка вважалася святом. Дані приносили жертви, кидаючи коштовності у води річок та озер, криниць та джерел. Вірогідно, що слово данина походить від жертви Богині Дані. Цей звичай і нині побутує в багатьох народів у вигляді кидання монет у воду, щоб знову повернутися до тих місць на землі, де людина була щасливою. Богині, ідентичні Дані, існували в багатьох народів: Дуна, Дойна, Діана. На думку Олександра Знойка, до цього ж ряду належить Ма-Донна, тобто «мати-вода», а також Тана (Дана).

Приспівом до багатьох українських пісень є праіндоевропейська форма, яку вже сам народ не розуміє, але виконує як певний ритмічний елемент, просто за традицією:

*Шіді. ріді,
Шіді, ріді.
Шіді. ріді.
Дана!*

Олександр Знойко висловлює також припущення, що *шi* – означає «вона», *ді* – «діє», *рі* – «річка». Таким чином виходить: «Вона діє, річку творить – Дана!»

Отже, є підстави вважати, що культ цієї богині розвивався від Дани до Мокоші, і від Мокоші до християнської Параскеви-П'ятниці, причому вони часто вшановувалися одночасно. Свята Параскева також опікувалася водою, рукоділлям, жіночими справами. Її зображення ставили біля криниць (докладніше про це див. розділ «Релігійна культура українців»)

Якщо Дана залишила своє ім'я в назвах річок, то Мокоша переважно в назвах поселень: Макошине на Чернігівщині, Мокошин у Чехії. Подібні назви існують у всіх слов'янських народів.

Купайло. Бог літнього сонця. Іван Нечуй-Левицький пояснює його назву так: «Ясні літні небесні сили, сонце, блискавка й грім спільними силами ніби купають землю, даруючи їй найбільшу в час празника Купайла родючу силу, а може й од того, що на празник Купайла люде купались у воді, віруючи в її чудову силу»¹⁰.

Інші дослідники припускають, що назва Купала близька до лат. Cupido – Купидон, що за значенням близьке до індоевропейсько-го «кипіти», «палати», «пристрасно бажати». Купальське вогнище запалювалося від «живого вогню», добутого тертям двох шматків дерева, і символізувало небесний сонячний вогонь який запалює кохання в серцях парубків і дівчат, парує їх у цю чарівну ніч. У «Густинському літописі» пояснюється, що «Купало б'яше бог об-нллія, якоже у еллін Церес», Богиня Церес у етрусків, а пізніше у греків і римлян вважалася богинею шлюбу, материнства, небесної волі. Жіноче божество Купала тотожне з малоазійською Кибеллою, богинею кохання і Матір'ю Богів. Всі обряди купальського свита ідентичні у цих народів.

Кумирів Купалі, мабуть, не ставили, вважаючи її (його) не стільки божеством, скільки персонажем, учасником святкового дійства обряду, присвяченого літньому сонцестоянню. Купайлом називали солом'яне опудало, яке молодь виготовляла спеціально для свята. Крім Купайла, робили ще й опудало Марени: ляльку з віників, гілок дерева тощо, прикрашену квітками та стрічками. На думку Івана Нечуя-Левицького, Купайло та Марена – ці два божества, що від-повідують двом стихіям: вогню й воді (Сонцю і Хмарі). Таке по-яснення видається цілком переконливим, оскільки маємо справу зі святкуванням саме дня літнього сонцестояння. «Сонячне» опудало робиться з соломи (пор. сол-нце і сол-ома), а Хмарі присвячується опудало Марени (пор. Мар-ена і Х-мар-а). Сонце ототожнюється з небесним вогнем, Хмара – з небесною вологою.

Перед такими «ідолами» ставили стіл із різними стравами, біля них палав священний вогонь, навколо якого парубки й дівчата з ве-селощами, піснями й танцями «справляли празник». У кінці свята Марену топлять у річці, іноді у воду кидають і Купайла. Нині залиш-

¹⁰ Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. — К.: 1992. с. 33

ки давніх обрядів настільки переплутані, що не завжди їхній зміст зрозумілий. Якщо йти за логікою пояснених вище символів, то чоловічим началом тут виступає Купайло (небесний вогонь), а жіночим Марена (водяна стихія). В обрядах зафіксовано, що Марену виготовляють дівчата, між хлопцями й дівчатами йде жартівлива боротьба за неї, хлопці часто викрадають опудало, розривають його, а гілячки з Марени дівки забирають з собою, щоб розкидати на городі для родючості. Проте, дівчата швидко виготовляють нову Марену, яку все ж топлять у річці, отже повертають до водної стихії. Купайла ж віддають вогню. Подекуди замість опудала з соломи роблять колесо, обмотане соломою, яке підпалюють і котять з гори в річку. Вогненне колесо, безперечно, позначає Сонце – небесний вогонь.

Оскільки зміна пір року уявлялася нашими предками як змання Зими з Літом, а втрата сили Сонця і Грому – стражданнями цих богів, які закінчувалися смертю, то стає очевидним, що християнська віра запозичила свою філософію саме з язичництва. Після смерті настає воскресіння – навесні знову оживає природа, а з нею світлі сонячні боги.

Ярило. Божество близьке за своєю сутністю до Купайла. тільки діє навесні. Бог любові й пристрасті, весняного розквіту природи. Ярило вважається символом плодючості. його назва має корінь Яр (Ярий), що означає сильний, завзятий, пристрастний, гнівний. Це чоловічий символ запліднюючої сили. Перші свята Ярила відзначають навесні, коли він пробуджується, а влітку відбувається символічний похорон Ярила, відомий ще під назвою похорон Кострубонька: жінки з жартами ховають опудало Ярила (*Коструба*), який уже все запліднив і завмирає на зиму, щоб навесні знову пробудитися. Такий обряд означав завмирання сонячної сили, бо після Купайла «Сонце на зиму повертає».

Певних згадок про кумира Ярила немає: відомо, що молодіці щороку виготовляли його опудала, причому особливу увагу приділяли дітородним органам. Лише з давніх переказів, записаних мандрівниками, дізнаємося, що кумир Ярила стояв біля м. Костроми (назва співзвучна з Кострубою). У Білорусі навесні водили Ярилу – гарного парубка, прикрашеного вінком, вбраного в світлі, урочисті шати. В інших слов'ян ідентичним Ярилі був Яровит, у греків – Вакх та Діоніс.

Свято Ярила близьке до купальського ще й тому, що під час його святкування парубки викрадали собі дружин. Отже, Ярило і Кострубонько уособлювали торжество життя над смертю. Це боги, які замирили на зиму і пробуджувалися (воскресали) навесні.

Троян. Чи не найменш досліджений з усіх богів, який, вірогідно, був триединим божеством. У багатьох джерелах є згадки про те, що сонце уявлялося трисвітлим. Цей епітет використав і автор «Слова о полку Ігоревім»: «світлоє і тресвітлоє солнце» – звертається до нього Ярославна. Гіпотез про значення Трояна існує чимало, аж до ідентифікації його з римським імператором Марком Ульпієм Трояном. Навряд, чи така гіпотеза є правомірною. Можливо ближче до істини ті дослідники, котрі під Трояном розуміють триедність богів: Ярила, Купайла і Дажбога. Ці божества ніби сполучені єдністю дій, але кожне діє в свій час. Ярило пробуджує природу навесні, Купайло досягає апогею влітку, Дажбог дає свої дарунки від жнив до осені. Всі три є сонячними богами. Наші предки в найдавніші часи рік поділяли на три частини: весну, літо і зиму. На Поділлі зберігся інший варіант імені цього бога – Триглав. Тут був храм, присвячений Триглаву, у вигляді стовпів, накритих дашком і завішаних килимами. Під час моління килими підіймали і люди бачили кумира.

В Україні є чимало назв, похідних від Трояна. Це – названі в «Слові о полку Ігоревім» Тропи Трояні, села Трояни й Троянівка. Назви можуть бути також похідними від трояни, що означає трьох братів, або троян – третій син. Деякі дослідники вбачають трюїстість Трояна у трьох сферах: земне життя, духовна сфера (небесне царство) і потойбічний світ (підземне царство).

Симаргл досі залишається малодослідженим божеством. Часом його ідентифікують з грецьким Семигераклом (Володимир Гнатюк). Інші варіанти імені: Симаргл, Семургл, Симарегл, Сим і Регл, Сим і Єрьгл. За припущенням О. Фамінцина, Єрьгл – Єрил – Ярило: отже, Семиярил. Значення цього божества було незрозумілим уже за давніх часів. Так, Нестор Літописець пояснює його як «сечь» І «ергла»; цю ж думку зафіксував і Памво Беринда у своєму «Лексиконі» (1627 р.).

На думку К. Тревер, зображення трипільського крилатого собаки ідентичне зображенням іранського божества Саеномергла (охоронця рослин). На трипільському глиняному посуді малювали собак, а поруч них – хлібний колос або стеблина, що означало саме охоронця посівів.

Отже, є підстави вважати Смаргла охоронцем земних плодів, урожаю, землеробства взагалі, його зображення знаходять також на скіфських і сарматських пам'ятках. Походження Смаргла сягає праїндоевропейських часів; він відомий у багатьох народів: скіфів, іранців, індійців.

Малюнки Смарглів, переплетених дивовижним способом у вигляді гілок та листя, прикрашають стародавні книжки. Це типовий декоративний мотив, у якому Смаргл вже сприймався як «сторож» дерева життя. Мабуть таку ж роль надавали йому й будівничі Борисоглібського собору в Чернігові. Білі кам'яні брили із зображенням Смарглів знаходилися на чільних місцях собору з XII ст. Але, після пожежі 1611 р. монахи, вважаючи причиною вогню зображення «поганських» богів, скинули їх на землю. Деякі з рельєфів розбилися, проте частину їх вдалося закопати. Нині ці пам'ятки знайдені і прикрашають музейні експозиції. У Києві неюдалік Софійського собору встановлено копії Чернігівських рельєфів.

Зображення Смарглів були улюбленими мотивами в майстрів-ювелірів. В Києві знайдений срібний браслет XII ст. з подібними тваринами й птахами, що ніби заплуталися в складному плетиві орнаменту. Такі чисто язичницькі орнаменти – обереги були традиційними протягом багатьох століть. Їхня магічна роль полягала в тому, щоб заплутати злі ворожі сили, не дати їм зашкодити людині.

Крім головних богів українського пантеону, існувало ще багато різних духів та демонів. Вони належать до нижчих рівнів міфологічної системи. Якщо боги в ієрархії займають високе місце, як вияв духовної силн, то духи й демони пов'язані переважно з самою людиною, її тілом і життєвим простором.

**Поняття
про духів,
демонів,
демонологію**

Дух – безтілесна «нематеріальна» сила, яка творить або певним чином впливає на матеріальне тілесне життя людей. У міфології це переважно невидимі істоти, які, проте; іноді можуть показуватися людині, оскільки вони перебувають у постійній взаємодії з людиною і визначають її душевний і психологічний стан.

У деяких народів духи поділяються на злих і добрих. В українській міфології існує відносна байдужість до такого поділу, адже добро і зло, яке приносять духи, визначається не стільки природою самих духів, скільки їхньою роллю в даній ситуації. Тому наші

предки приносили жертви різним духам, які могли чинити зло, щоб задобрити їх і відвернути від себе небажані події чи явища. Навіть після прийняття християнства, як за давніх часів, так і через тисячу років, українець готовий діяти за принципом: «Бога люби, але й Чорта не гніви».

Демон – переважно злий дух, який виникає блискавично і, вчинивши якусь шкоду, безслідно зникає. Демони часом прирівнюються до людської долі, вони насилають ті чи інші сни, спонукають до певних вчинків, штовхають до катастрофічних подій. Іноді можуть бути благодійними. Так, наприклад, є легенда про те, що люди «золотого віку», перетворилися в добрих демонів, котрі охороняють людство, спостерігаючи за його життям.

Демонологія дослівно означає «вчення про демонів». В описах демонології різних народів прийнято подавати персонажів міфів, переказів, вірувань, які не є богами і займають нижче в порівнянні з ними становище.

У зв'язку з фактичним двоєвір'ям українців не зовсім чітким є поняття Нечистої Сили, оскільки з прийняттям офіційної християнської віри давні боги й духи перейшли в розряд неофіційних (поганських, селянських, бабських забобонів тощо), а церква визнала їх «нечистою силою». Ось як про це пише Митрополит Іларіон у своїй праці «Дохристиянські вірування українського народу»: «Християнство в надприродні сили внесло певну систему. З бігом часу на чолі всіх злих сил став чорт, що тепер став зватися дияволом, сатаною чи демоном, і йому помалу підпорядкувалися всі інші сили: володарі хатні й природи та шкідники життя – усі вони стали зватися бісами, і всі вони за Християнства перейшли в силу злу, нечисту»¹¹.

Звичайно, простий народ ніколи не прагнув заглиблюватися в суть християнських догм, але сильна повага до традицій примусила його не тільки виконувати всі обряди християнської церкви, але й зберегти чимало того, що церква засуджувала, з чим вела постійну боротьбу.

Чорт – антропоморфна істота, вкрита чорною шерстю, з рогами, хвостом і копитами. Образ Чорта має дохристиянське походження, але пізніше він перебрав на себе всі негативні риси хрис-

¹¹ Названа праця, с. 138.

тиянського Диявола (Сатани) як противника Бога, володаря пекла, натхненника відьом на землі. Якими стихіями завідував Чорт у дохристиянські часи, важко встановити. Ще в XVII ст. його уявляли дещо інакше, ніж нам видається тепер: «Кудес, Кудесник – чорт или чаровник» – писав Памво Беринда у своєму «Лексиконі» (1627). Отже, маємо три синоніми, до яких, напевно, можемо додати інші, якщо не ідентичні, то близькі за функціями: чаклун, відун, відьмак, характерник та ін. Українці, як відомо, без особливих мук сумління часто зверталися до послуг чарівника, не вбачаючи в тому великого гріха. Вірогідно, вже під впливом церкви виробилися уявлення про те, що Чорт за послуги відбирає у людини душу. Чорт так само смертний, як і людина, його часто вбиває блискавка, тому під час грозовиці він ховається за дерева, хати, за людину. Іноді стріла Іллі-пророка вбиває разом із Чортом і людину. Тому ставлення християн до вбитих блискавкою неоднозначне. Давніші погляди на вражених блискавкою лишилися в кавказьких народів: така людина в них вважається обранцем неба, святим.

Образ Чорта в українській міфології докладно описаний, але залишається малодослідженим, особливо щодо його походження.

Домовик – образ, що походить, вірогідно, від культу предка і домашнього вогнища. Не дарма він живе за піччю або під порогом хати. Домовик невидимий, але іноді він показується маленьким дітям, його перевозять у нову хату, щоб охороняв родину. Іноді Домовик душить сплячу людину, навалюючись на неї: тоді треба спитати: «на добро чи на їло?» Якщо він теплий – на добро, якщо холодний – віщує хворобу. Залишившись у хаті, з якої вибралися господарі, Домовик починає шкодити новим господарям: стукає вночі, розкидає речі. Таке ж відбувається, якщо до хати випадково впусять чужого Домовика. Коли родина живе в злагоді зі своїм Домовиком, він навіть намагається допомагати по господарству. Іноді Домовик має Доманю (Домасю, Домаху, Домцю), що означає «пані, господиня дому». Вона іноді допомагає жінкам прасті. Домовики люблять домашніх тварин, особливо кішку й козу, але бояться сороки.

Лісовик – дух лісу, дикий чоловік, пастух, який випасає лісову худобу: оленів, ведмедів, вовків, зайців. Тому справжні пастухи укладають з Лісовиком угоду, приносячи йому жертву у вигляді яйця або печива із житнього борошна, яку кладуть на лісовому

перехресті чи на галявині. Тоді худобу не будуть забирати дикі звірі. Пізнати Лісовика можна з того, що він при всій схожості з чоловіком не має тіні. Він любить пожартувати з людиною, завівши далеко в ліс і сплутавши дорогу. Щоб вибратися, людині треба вивернути навиворіт сорочку або вдягнути черевики не на ту ногу – тоді повернеться пам'ять. Лісовик боїться також солі, вогню і липового поліна. Проте значної шкоди людині він не робить, навпаки, під опікою Лісовика її не чіпає жоден дикий звір у лісі. Ідентичний з Лісовиком карпатський Чугайстер, який примушує чоловіка танцювати, граючи йому на сопілці. Образи Лісовика і Чугайстера близькі до грецького Пана, волохатого, козлоногого і рогатого, який опікується лісами, полями, стадами, грає на сопілці. В російській міфології йому відповідає Леший, котрий однак значно ближчий до тюркського Шуралі.

Водяник – втілення водяної стихії в образі водяного иаря. Уявлявся в образі старого довгобородого діла, який панує над Русалками. Якщо людина необережно втручається до його царства. Водяник може дуже зашкодити, навіть утопити, перевернути човен. Тому моряки і рибалки завжди намагалися умилостивити Водяного: йому приносили в жертву чорну тварину (півня, козла).

Існував на кораблях звичай тримати чорну кішку, яка також була оберегом і для мірошників водяних млинів. Іноді жертви Водянику приносили й пасічники, щоб уберегти бджіл від повені: вони кидали в річку свіжий мед і віск, а подекуди навіть перший бджолиний рій (первак). Водяник міг показуватися людині у вигляді сома, щуки або іншої риби. Неодмінним атрибутом Водяника, як і грецького Посейдона та римського Нептуна, є тризуб, котрим він вибиває із землі прісну джерельну воду, щоб живити рослинність.

Русалки – це переважно духи померлих дівчат, які пішли з життя передчасно. Найстрашнішими для людей були ті з них, які померли ображеними або мали злий характер. Проте існування русалок поширювалося не тільки на водну стихію: вони могли жити в лісах, полях – тому не можна вважати їх духами річок. У найдавніших українських міфах простежується певний зв'язок русалок із культом рослин, з культом води ж пов'язані ті, хто втопився. Назва походить від давніх поминальних обрядів слов'ян русалій. Уявлялися русалки в образі красивих дівчат із розпущеними косами, при-

крашеними квітами та різним зіллям. В Україні русалки відомі ще як Мавки, Нявки (від стародавнього навь – покійник). Від водяних русалок вони відрізняються тим, що живуть у лісі на деревах, гойдаються на гіллях, можуть заманювати хлопців і, як усі русалки, залоскотати їх до смерті. Тому для русалок, мавок носили обереги: полин, часник тощо. Свято Трійці є поминальним тижнем, коли приносять їм жертви. Жінки прив'язують на дерева шматки полотна, дівчата вішають вінки.

Перелесник – літаючий дух, який заманює жінок і дівчат, кохаться з ними вночі й забирає силу та вроду. Уявлявся в образі гарного, палкого юнака з «буйно розвіяним, як вітер, волоссям, з чорними бровами, з блискучими очима», як писала Леся Українка в «Лісовій пісні». Іноді Перелесника прирівнювали до літаючого змія, котрий відвідує жінок і за проведені з ним ночі дарує дорогоцінні прикраси. Важко сказати, чи були якісь обереги проти таких спокусників жінок, але вважалося небезпечним докоряти жінці за зв'язок зі Змієм, бо розгніваний Змій може спалити хату. Не можна було згадувати Перелесника проти ночі. Про Перелесника докладно й поетично написала Леся Українка у вірші «Як я люблю оці години праці»:

*До неї уночі з'являвся перелесник,
Не дьяволом з'являвся, не марою,
Спадав летючою зорею в хату,
А в хаті гарним парубком ставав...
...На ранок, як співали треті півні.
Зникав той перелесник, а дівчина,
Уквітчана, убрана засипала -
Камінним сном. А потім цілий день
Бліда ходила, мов яка сновида...*

Українська міфологія багата на образи, наповнена силою міфічних істот, духів і демонів. Все, що є в природі, було населене: в лісі – **Полісун**, в очереті – **Очеретяник**, в полі – **Польовик**, в болоті – **Болотяник**. скарби стереже – **Скарбник**, хворобу приносить – **Пропасниця** або **Моровиця**.

Критичними моментами вважалися північ і південь. Опівдні з'являлася Полудниця, яка може заподіяти шкоду. Заборонялося в цей час купатися, жати на полі. Тому в полудень було заведено поспати після обіду.

Страшними вважалися *упири (вампири)*, які п'ють кров у своїх ворогів. Це померлі, що не піддаються тлінню і живуть за рахунок випитої крові, проте вони бояться співу півня. Вважають, що уявлення про упирів прийшло до українців і до білорусів із Західної Європи, і є відносно пізнього походження. У росіян воно не прижилося (Дмитро Зеленій).

Перевертні й вовкулаки – ті, що могли обертатися у вовків і повертатися знову до людської подобі. Іноді в казках чаклун перетворює на вовкулаку чоловіка, що має якийсь гріх.

Поняття про щастя, випадок, успіх втілювався в образі Долі, яку Бог давав при народженні кожній людині. Доля може бути доброю і злою, прихильною до людини і жорстокою. В українців виробилося уявлення про *Долю і Неболю*. Якщо Бог буде милостивим, він дасть добру Долю, якщо ні – то життя людини буде пропашим. Не даремно кажуть: «Своїй Долі конем не об'їдеш». Проте, природний оптимізм українця знаходив шляхи і способи вимолити у Бога щасливу долю. Так, Прокопій Кесарійський описав звичай приносити жертви Богу, де стверджує, що анти перед війною обіцяють велику жертву Богові, якщо він убереже їх на війні. Трапляється, що воїн лишається живим, тоді він приносить дарунки Богові і каже, що умиливів Долю.

Доля ідентична римській фортуні, яка первісно вважалася богинею урожаю, материнства і жінок, і лише пізніше стала богинею долі, щасливого випадку.

Сюжетно-тематичні особливості української міфології

В Європі до XIX ст. вивчалися лише античні міфи, інтерес до яких з'явився в епоху Відродження. Близько XV – XVI ст. на цей континент приходять міфи арабів та американських індіанців. Цікавість до міфів індіанців, іранців, скандинавів та слов'ян з'являється лише на початку XIX ст. Наукове вивчення давніх вірувань показало, що міфи існували у всіх народів на певних стадіях їхнього розвитку.

Порівняльно-історичний аналіз основних міфологічних сюжетів переконує, що при всій їхній різноманітності міфи народів світу мають багато спільних рис, тем і мотивів. Тобто, можна зробити висновок, що всі міфологічні системи і окремі уривки міфів є залишками чи не єдиного джерела, даного людству у спадщину з незапам'ятних часів.

За тематикою міфи можна поділити на кілька циклів:

- 1) **космогонічні** – про походження життя (сотворіння світу);
- 2) **антропогонічні** – про створення людини;
- 3) **тотемічні** – про тотемічних предків окремих племен, в основі яких лежать фантастичні уявлення про походження племені від певних тварин;
- 4) **теогонічні** – про походження богів;
- 5) **календарні** – про річні цикли природи та обряди, пов'язані зі зміною пір року і господарською діяльністю;
- 6) **есхатологічні** – про потойбічний світ та передбачення майбутнього;
- 7) **історичні або культово-біографічні** – про життєві випробування і діяння окремих героїв (тобто перехідні від опису міфічних божеств до подвигів героїв-людей).

Часто названі теми тісно перепліталися. Наприклад, розповіді про сотворіння світу обов'язково пов'язані з діяннями божеств, а в міфах про добування вогню персонажами виступають як боги, так і люди. Характерно, що космогонічні міфи, якими так багата українська міфологія, є ознакою високого рівня культурного розвитку народу. У культурно відсталих народів космогонічних міфів майже немає, а натомість – мотиви перетворення одних речей в інші, тварин у людей тощо. Міфологія – своєрідна система фантастичних уявлень людини про навколишній світ.

Цілісність української міфологічної системи була зруйнована в період суспільної християнізації українського суспільства. Власне українських міфологічних текстів до нас не дійшло. Тому нині можлива лише наукова реконструкція основних елементів цієї системи на основі вторинних джерел, літописів, творів давнього часу, позначених християнським світоглядом їх авторів, а також фольклорних творів і матеріальних пам'яток (мистецтва виробів стародавньої доби).

Мабуть, найбільше залишків міфологічних сюжетів українці зберегли в своїх обрядах, звичаях: колядках, щедрівках веснянках, купальських піснях, замовляннях, забобонах тощо. Меншу вартість для вивчення міфології мають казки, бо в них навіть за наявності міфологічного елемента може бути багато побічного, побутового, християнського чи то просто жартівливого забарвлення. За висловом Івана Нечуя-Левицького «будувати на казках давню міфологію,

все одно що писати історію якого-небудь народу на основі історичних романів»¹². Хоча, звичайно казки є цінним фольклорним матеріалом і яскравим виявом національного світосприйняття, забарвленого його життєвою філософією.

Одним з найархаїчніших міфів є міф про сотворення світу, який зберігся в лемківській космогонічній колядці: серед моря ріс явір, на якому три голуби радилися як світ «сновати». З піску хотіли створити Землю, з золотого каменю – «ясне Небонько», на якому засяє і «світле сонечко» і «ясен місячик», і «дрібні звіздочки». Подібні сюжети є в інших варіантах колядок. Як бачимо, сюжет ще не позначений пізнішими нашаруваннями на зразок сотворення світу Богом та Сатанайлом. Хоча і в християнському міфі наявний момент пірнання у морські глибини, тільки тут замість птахів пірнає за наказом Бога Сатанайл і після спроби обдурити Господа плюється горами і скелями. Порушена гармонія, естетичність міфа, його поетична чистота заплямована діями Сатанайла. Те ж саме бачимо і в християнських міфах про сотворення людини.¹³

Яким ліризмом віє від космогонічного міфа про небесні світила Сонце і Місяць, якою архаїчною красою і життєвою мудрістю позначене світосприйняття давнього українця! Сонце – прекрасна панна в золотих шатах. Місяць – парубок, котрий хоче одружитись з панною Сонцем. Минає їхня перша весна, і Місяць починає закохуватись в Зорю. Тоді Сонце своїм золотим мечем розрубє Місяця навпіл. З того часу «Місяць стає щербатим» – як просто пояснена зміна фаз місяця, яку людина здавна спостерігала! Українці перенесли в свою міфологію найприродніші родинні зв'язки, які яскраво виявляються в колядках, щедрівках, де всі явища природи розглядаються через призму сімейного щастя, родинних зв'язків, добробуту, взаємовідносин людей і богів.

А ось як пояснюється блискавка. Розбивання Хмари Громовиком розглядається як шлюб: бог-воїн пробиває, запліднює своєю вогненною стрілою богиню Хмару, яка проливається на землю благодатною зливою, що дає плодючість нивам, всякому зіллу. Аналогічні сюжети є у «Ведах», де хмари – небесні корови, яких вереховує бог Врітра, а визволяє Індра (ідентичний нашому Перунові).

¹² «Світогляд українського народу». – К., 1992. – с. 7.

¹³ Див.: Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. – К. 1992.

Чистим від пізніших нашарувань можна вважати А міф про боротьбу Велеса з Перуном. Велес викрадає череду худоби (іноді людей або саму жінку Перуна), за що Перун періщить стрілами небо і землю; проте Велес ховається за камінням, під деревами, перетворюється в різних істот. Як наслідок цієї боротьби йде дощ на трави, квіти, овочі, злаки. Живлюща волога обожнювалася давніми народами, і це знаходило вияв у всіх міфологіях.

Жива вода також є у всіх індоєвропейських народів. Це джерельна вода, напившись якої людина набуває великої сили, хворі одужують, зцілюються. В українських міфах і казках також є сюжети з добуванням героями живої води. На противагу їй існує ще й мертва вода, яка відбирає в людини життя; нею користуються злі сили, щоб зашкодити герою.

У багатьох місцях України записані також міфи про сотворення світу з яйця. Сонце тут відоме в образі Жарптиці, яка може одним своїм пером освітити весь сад. Зимовий Холод, як злий чарівник, хоче її викрасти. Проте Жар-птиця встигає знести золоте яйце, з якого навесні знову народжується (воскресає) джерело світла й тепла. Сонце-яйце своїм гарячим промінням зігріває землю, црозганяє туман, примушує хмари лити дощові потоки – на землі встановлюється літо.

З уявленням про яйце як початок всього живого пов'язаний звичай писати писанки. До передхристиянських міфів належать мотиви яйця-райця, з якого з'являється все живе на землі. Залишки прадавніх міфів про яйце наявні в деяких казках, починаючи від Курочкиряби й до Кошія Безсмертного, якого за останні століття переосмислено не менше ніж Бабу Ягу. Суперечливість казки в тому варіанті, в якому вона дійшла до нас, досить красномовна: якщо смерть Кошія в яйці, то чому він Безсмертний? Ім'я Кошії мовознавці пов'язують здебільшого з кістками покійника. А Баба Яга – кістяна нога. Обоє вони – мешканці потойбічного світу (світу Нав), але обоє також можуть впливати на земне життя (Яв).

Символіка яйця як відродження душі померлого відома у скіфів: поховання в яйцеподібних курганах, де поховальна камера обсіпалась жовтою глиною на зразок жовтка. В поминальні дні після Великодня українці несуть на могилки писанки та крашанки, щоб ними вшанувати, пом'янути своїх предків.

Безперечно, що яйце було річчю сакральною вже за трипільської доби. Дарування писанок з обрядовим цілуванням і побажанням здоров'я й довгого життя також було відоме ще до впровадження християнського звичаю «христосування».

Міфи й легенди про писанку рясніють суперечностями. Наприклад, у Польщі записана легенда: «жиди, щоб схилити Пілата до смертного вироку Ісусу, дарували дітям Пілата крашанки»,¹⁴ тим самим задобрюючи його. Можна лише припускати, що ця легенда належить до часів, коли перші християни боролися проти язичницького звичаю писати писанки на Великдень. Переконавшись в неспроможності витравити із народного побуту писанки, а із духовної культури народу розуміння сакральності яйця, вони взяли писанки й крашанки до свого арсеналу. Так, увібравши в себе давні народні звичаї, християнство принесло цілий ряд міфів, що пояснюють саме християнське значення писанок. Проте й вони переконують, що писанки існували з прадавніх віків. Наприклад, український переказ про те, що Мати Божа писала писанки, коли Ісуса повели на Голгофу. Отже, писанки існували задовго до розп'яття й воскресіння Христа. Українці й нині вірять: «Доки писанки пишуть, доки колядники ходять, доти й наша віра руська буде в світі» (записано Володимиром Гнатюком на Гуцульщині); тут руська в значенні українська.

Дохристиянські міфи про сотворіння людини здебільшого вказують на дерево як на матеріал, з якого створено людське плем'я. Це дуб, ясен або просто пеньок. Але, щоб вдихнути в людину життя, потрібен живий вогонь. Тому оживлення людини ще пов'язується з небесним вогнем – блискавкою. Перший чоловік в індійській міфології народився від блискавки. Грецький Прометей викрав у богів небесний вогонь і оживив ним першого чоловіка.

Як же народилися Дажбожі онуки? Міф розповідає, що Отець Русі мав двох дочок. Щоб продовжити свій рід, він мусив добирати достойних мужів своїм дочкам. За давнім звичаєм він вийшов у степ, але не знайшов мужів «гідних величі і слави майбутньої Русі». Він помолився до Дажбога і його молитва була почута: Дажбог зійшов таємно і в чудесний спосіб запліднив своїм святим Духом дочок Отця Русі (чи не звідси у християн мотив непорочного

¹⁴ Сумцов Н. Писанки.— Харьков, 1892.

зачаття?). Продовження роду в найдавніших народів завжди вважалося священною справою. Дочки радіють: «Бог зійшов межі нас! І будемо мати потомство! Вже про ясла дбаємо!» Так що Діва Марія не перша поклала немовля в ясла. Якщо українські Діви-Рожаниці були запліднені Духом Божим, то прийняв пологи Бог земного достатку: «Тут Бог Велес двоє отрочат приніс». Як бачимо, єдність духовного (небесного) і матеріального (земного) вже бул відомим нашим далеким предкам. Віра в божественне походження народу творила впевненість у своїй визначній історичній ролі, виховувала народ, гідний свого родоводу.

Міфи про божественне походження мали й інші народи: німці (від Одина), євреї (від сина бога Ягве) тощо. Найдавніші вчення про походження нації визначали її характер. Наприклад, як писав Володимир Шаян, міф про Рема і Ромула (засновників Риму), яких вигодувала вовчиця, формував вовчий характер римської Імперії.

Отже, теми, сюжети, образи давньої української міфології багато в чому успадковані від єдиної індоевропейської міфологічної системи, хоча мають свої місцеві риси і виразний український колорит. Чимало міфологічних мотивів використовували письменники-романтики в своїх художніх творах, доносячи до читача не тільки сам міф, але й своє власне прочитання його. На жаль, наш читач не завжди добре ознайомлений з самою українською міфологією, щоб побачити, що є справжнім міфом, а що художньою фантазією письменника. Олександр Афанасьєв не даремно ставив питання про доцільність сучасних інтерпретацій давніх міфів. У кінці ХХ ст. спостерігається нова хвиля міфотворчості в художній літературі. Отже, проблема ускладнюється, та й навряд чи може бути певна відповідь на поставлене питання. Проте, безперечно одне – є нагальна потреба в повному зібранні українських міфів з аргументованим науковим коментарем або енциклопедії української міфології.

II. РЕЛІГІЙНА КУЛЬТУРА УКРАЇНЦІВ

*Нащо нам чужого бога,
свій стоїть коло порога.*

Народна приказка

Ведійська культура в Україні

Релігійна свідомість українців формувалася на ґрунті найдавніших уявлень про Всесвіт, які залишили нам у спадок попередні цивілізації, – трипільська, скіфська, слов'янська. Духовний досвід своїх предків українці передавали наступним поколінням у вигляді обрядів, звичаїв, міфів, казок, пісень тощо.

Українці належать до спадкоємців давньої культури, яка була також основою для формування культур інших народів: слов'янських, балтійських, германських, індійських, іранських та інших, які нині прийнято називати *індоєвропейською культурою*. Хоча вона має й іншу назву – *арійська* (в кокаючих» мовах – *орійська*). Цю назву вживали в наукових працях у ХІХ – на початку ХХ ст. Та після спаплюження її Гітлером назва арії, арійці зникає з наукового вжитку. Для того, щоб вважати первісною самоназвою індоєвропейських народів саме слово арії, є підстави. Це слово було прочитане французьким вченим Анкетілем Дюпероном у 1771 р. на стелі перського царя Дарія, який назвав себе арійцем (та й ім'я його співзвучне з цим словом Д-арій): «Син Віштаспаса, Ахаменід, Перс, син Перса, Арій: Арійського сімені»¹⁵ Останні слова найширше окреслюють належність до роду і раси. Назва арійців трапляється багато разів у Ведах – стародавніх книгах, що містять священні тексти аріїв. Давньоіндійське агуа означає «благородний».

Написання Вед припадає на II – початок I тисячоліття до н. е., хоча вони склалися в усній формі значно раніше. Назва Веди означає «достовірні знання» (Олександр Шокало). Джерелом ведійської міфології є релігійні уявлення арійських (індоєвропейських племен). Арійські племена в III – II тисячолітті до н. е. поступово розселилися на значних територіях – від Європи, через Кавказ і Малу Азію до Індії. Первісно ж батьківщиною їх прийнято вважати Північне Причорномор'я (Наддніпрянщину та Наддністрянщину).

¹⁵ Шаян В. Віра предків наших. — Гамільтон — Канада, 1987. — с. 31.

До такої думки схилиються учасники Міжнародного симпозіуму з етнічних проблем історії Центральної Азії¹⁶ та інші сучасні вчені. Тому цілком природньо припустити, що Веди могли складатися вихідцями з Придніпров'я або їхніми нащадками, котрі переселилися до Малої Азії та Індії, і тому й ведійська міфологія має величезне значення для реконструкції праукраїнських вірувань, записи яких до нас не дійшли.

Веди складаються з чотирьох збірок:

1. Рігведа – збірник релігійних гімнів.
2. Самаведа – збірник пісень.
3. Яджурведа – книга молитов і жертвоних церемоній.
4. Атхархеда – книга заклинань.

Спільність міфологічних та мистецьких сюжетів, Імен божеств, залишків деяких обрядів тощо, здавна відзначали дослідники, знавці східних мов (зокрема санскриту), письменники, етнографи. Ось що пише індійський мовознавець Джогоннатх Чокроборті, який переклав на одну з індійських мов «Слово о полку Ігоревім»: «Мене, індійця, вразила широка спільність «Слова о полку Ігоревім» і давніх та середньовічних епічних творів Індії... Я виявив у «Слові» стільки слів, напрочуд схожих на санскритські Чимало слів пам'ятки зрозумілі індійцеві при зіставленні їх зі словами сучасних індійських мов, серед них і бенгальської... Мені відкрилося багато спільного в культурі Русі та Індії. Я навіть не уявляв, що відкриття за відкриттям чекають мене при роботі... Робота над «Словом» була для мене відкриттям нової країни, напрочуд схожої на мою батьківщину. У Чернігові я почув весільні обрядові пісні українців, такі далекі від сучасних мелодій, але такі близькі до пісень, що й досі лунають на індійських весіллях. І тоді я запитав себе: «Чи випадково це?»¹⁷.

На цю спорідненість вказував і Микола Реріх. А видатний індійський історик, коментатор «Бхагаватгіти» Балгангадгар Тілак вважав, що основи ведійської культури започаткувалися саме в Україні 12 – 10 тисяч років тому.

Основа ведійської релігії – обожнювання сил природи, славлення радості життя, вшанування культу предків. Ці найголовніші

¹⁶ Этнические проблемы историк Центральной Азии в древности. -М., 1981.

¹⁷ Всесвіт, — 1988, — М 10.

риси мала релігія українців-русичів до прийняття візантійської віри – християнства.

Для нормального повноцінного життя людини необхідно відчуття радості, щастя, яке вона отримує як винагороду за страждання, важку буденну працю тощо. Таке щастя покликані приносити свята з їхніми обрядами, ритуалами, зустрічами з ріднею, «родом і народом» (вислів Володимира Шаяна), які супроводжуються піснями, танцями, священним вогнищем, ритуальними напоями. Почуття святості у ведійській релігії означало прилучення людини до космосу. Відчутти себе частиною життя, живою клітиною величезного космічного океану, прийняти позитивний струмінь життєдайної енергії – саме до цього прагне людська душа, втілюючись у тілесному людському організмі. Богів присвячувалися пісні, танці, жертвоприношення і любовні втіхи. Таким було поняття святості як творчої сили, що несла просвітлення, енергію тіла й духу, такою була мета святкових богослужінь. Чи міг народ з такою гуманною релігійною культурою з власної волі прийняти чуже розуміння і святості як відречення від світу, штучного аскетизму, яким прославилися монахи-схимники?

Для українців природньою звичкою було уміння три мати тіло в доброму стані – купання, чиста сорочка не обхідні для того, щоб душа і тіло перебували в чистоті. Як же могли українці сприйняти святість грецького ченця, який носив чорне вбрання, по кілька років не мився, жив у печері, постуєючи, щоб наблизитися до Бога? Що ж це за Бог такий, котрому потрібне відречення від того життя, яке він сам дарував людині?

Не дивно, що навіть тисячолітня проповідь відречення від світу не змогла витравити в душах українців жагучу потребу свята, єднання з громадою, любові, волі, цінності життя. Свято дає людині духовне піднесення, без нього людина стає духовною калікою. Людина має жити синхронно з вібраціями космосу як ритмічний організм. У святковому настрої вона відчуває потребу у пісні, ритуальному танці, рухливих забавах, загальних веселощах, які чергуються з періодами буденної праці. Хаотичність і невпорядкованість життя руйнує тіло й душу. Цю одвічну мудрість знали наші предки, все життя яких було узгоджене з космічними циклами природи. Всі свята, приурочені до річних фаз небесних світил, покликані гармо-

нізувати тіло й душу людини з божественними космічними ритмами природи.

Такий глибинний зміст мали ведійські вірування всіх арійських (індоєвропейських) народів.

Знання про умирання та воскресіння небесного Вогню (Світла Дажбожого) відоме в Україні близько 10 тисяч років. Поклоніння Великій Матері – родоначальниці всіх богів – було поширене вже у верхньому палеоліті: зображення цієї богині, знайдене експедицією Валентина Даниленка в 1974 р., красномовно свідчать, що саме з України цей культ поширився серед інших арійських народів. На малюнку чітко видно вишита сорочка Матері богів, її візерунок – це відома трипільська спіраль. названа пізніше меандром.

Спільні дослідження вчених з різних галузей наук переконливо доводять, що рослинний і тваринний світ, відображений у Ведах, це наша українська флора і фауна (степова зона від Карпат до Дону): дуб, верба, береза, бук, ведмідь, вовк, рись, лось, оса, бджола та ін. Все це ще раз підтверджує думки походження ведійської культури саме з території України.

Вірування давніх українців» як і всіх слов'ян загалом, можуть бути зрозумілі й реконструйовані з допомогою індоарійських паралелей.

**Храми,
священні гаї,
язичницька
богослужба**

У наукових колах досі не існує єдиного терміну, яким би можна було позначити священні гаї, віру наших предків перед прийняттям язичницька християнства. В літописах вона зветься богослужба *поганством*, а люди, котрі сповідують інші віри (як рідні, так і чужі), зветься *поганями*. Вперше ці слова вжиті в Римському акті 368 р. На думку деяких вчених, воно походить від лат. *paganus*, що первісно означало «селянин». Проте, на українському мовному ґрунті воно сприймалося як щось гірше, протилежне хорошому і вживалося в значенні відсталого, темного, дикого тощо. Хоча значення цього слова в українській мові значно ширше і точніше, ніж латинське передає зміст трагедії, яку пережили наші предки. Слово поганство стоїть в одному ряду зі словами, що мають корінь *ган-*: *гана*, *ганьба* (осуд, сором); *ганити*; *поганити* (засуджувати, лаяти, соромити), *поганій*; *поганин* (той, якого засудили, осоромили). Тобто віра наших предків була споганена (зганьблена). Якщо словом поганство широко користувалися руські

літописці-християни, то це ще не означає, що цей термін прийнятий нині. На жаль, багато вчених в Україні Я за кордоном досі використовують його.

Українська наукова література нашого часу користується терміном *язичництво*. Значення його також потребує дослідження, адже існують часом абсолютно протилежні думки. Так, наприклад, Михайло Драгоманов вважав, що «язичницький» означає національний, крайовий народний (тобто рідний для народу).¹⁸ Митрополит Іларіон висловлює іншу думку: за своєю етимологією воно означало саме «чужу віру» (первісно чужий «язик»), тобто те, що в греків та римлян означало «варвар» (чужинець).¹⁹ Словники староукраїнської мови XVII ст. фіксують значення слова «язик» як «народ». Цікаво, що грецьке слово ξυνήθς (етнічний) має тлумачення «племінний, народний, язичницький» і походить від грецького ξνος, що означає «звичай». За ЕСУМ можна узагальнити, що первісне значення слова язичництво – «віра племені людей, пов'язаних спільним звичаєм і спільним походженням»²⁰. Отже, в слові язичництво немає нічого образливого. Лише тисячолітнє християнське паплюження народних вірувань стало причиною того, що цілі покоління українців соромились своєї рідної віри, називаючи її штучним терміном «дохристиянська». Слово «народовір'я» нині також не передає суті поняття, оскільки мова йде про народ, який є переважно християнізованим.

Писемних джерел з давньої віри залишилося мало. Тисячолітня боротьба християнства з національними вірами призвела до знищення стародавніх письмен, в яких були зібрані руські релігійні тексти. Нам лишилися тільки негативні описи язичницьких свят, внесені ченцями-християнами до літописів. Пам'ять народу зберегла безліч обрядових пісень та замовлянь, які в давні часи були молитвами. Маємо також відомості про те, які книги волхвів знищувалися служителями церкви: «Острологія», «Звездочот», «Громовник», «Колядник», «Сносудець»; «Волховник»; «Путник», «Лічебник», «Травник», «Зілейник», «Цвітник». Ці книги розповідали про природні явища, ворожіння за фазами Сонця, Місяця, за зірками і бли-

¹⁸ Драгоманов М. Вибране. — К., 1991. — с. 470.

¹⁹ Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. — Вінніпег, 1965. — с. 17.

²⁰ Етимологічний словник української мови. — Т: II; — с: 173

скавками тлумачили сни, передбачали погоду, вчили розпізнавати людей за їхньою зовнішністю, знайомили з цілющими властивостями рослин тощо.

Медичні знання скіфських, а пізніше руських волхвів дивували весь античний світ. Геродот назвав видатних скіфських знахарів-медиків та мудреців: Анахарсіса, Анабазіса, Токсаріса. Останньому, зокрема, після його смерті поклонялися і приносили жертви як самому Богу. Ці предковічні знання муляли очі церковникам, які, не маючи чого протиставити народному досвіду (бо були переважно чужинцями в нашому краї), жорстоко розправлялися з волхвами та їхніми книжками.

Перші відомості про язичницьку віру подав ігумен Данило, котрий, переклавши грецьку книгу «Слово Григорія Богослова», доповнив її матеріалами місцевого характеру. Нині цей твір відомий під назвою «Слово об ідолах». Звичайно, описи ці зроблені з метою засудження традиційної віри. Але цінними є порівняння світогляду руського народу XI – початку XII ст., який був цілком двоєвірським.

Нашадки волхвів ще довгі століття після християнізації народу зберігали таємничі знання своїх предків. Деякі з їхніх записів уціліли, решта передавалися з уст в уста. Так, навіть в XIX ст. був поширений рукописний апокрифічний календар річного вшанування Мокоші. Тексти цього календаря у зашифрованому вигляді подавали розрахунки «дванадцятиць», тобто 12-ти п'ятниць па рік, коли вшановувалася Мокоша (за християнським календарем Параскева – П'ятниця). Борис Рибаків пише, що цей календар «отражает значительно более высокий уровень, чем поклонение неграмотных баб святой Параскеве»²¹. І хоч автор рукопису прикрився ім'ям святого Климента, цілком очевидно, що він успадкував знання руських волхвів, нащадком яких він міг бути сам.

Цінним джерелом для вивчення і реконструкції давньої віри має стати «Велесова книга», яка досі мало досліджена через упереджене ставлення науковців, які під тиском імперської Російської академії наук продовжують вважати її фальсифікатом Олександр Пушкін у свій час захистив від подібних нападів «Слово про Ігорів похід», знайшовши влучний аргумент про те, що не знає такого таланту, який зміг би зробити подібну підробку. Справді, навряд чи знайдеть-

²¹ Рыбаков Б. Язычество Древней Руси. — М., 1988. — с. 438.

ся у світі такий знавець української міфології, котрий би сфальсифікував (і для чого?) таку оригінальну пам'ятку, як «Велесова книга»? Про це ж писав і професор Володимир Шаян: «Трудно припустити, щоб якийсь фальсифікатор знав так докладно стільки елементів старої віри та обряду»²². Проте і досі лунають зневажливі виступи проти справжності пам'ятки. Дехто навіть вважає, що така підробка була потрібна як підґрунтя для звеличення сталінської імперії.²³ Українським вченим слід глибше вивчити пам'ятку, не оглядаючись на московські «авторитети», і ввести її до наукового вжитку.

Відомості про руську віру знаходимо також у працях іноземних мандрівників та істориків: Ал. Масуді («Золоті луги»), Ахмеда Ібн-Фадлана, Прокопія Кесарійського (VII ст.), Аль Джайгані («Книга доріг для пізнання держав», IX ст.), Ібн-Даст («Книга добрих скарбів», I пол. X ст.) та ін.

Крім того, маємо описи слов'янської віри сусідніх з русичами племен (венедських слов'ян, лютичів та ін.) уже пізнішого часу (X – XI ст.). У цих племен найдовше зберігалася рідна віра, що була дуже близькою за філософським змістом, обрядами, культовими спорудами до української культури. Всі ці описи, а також археологічні матеріали дають можливість реконструкції старої віри. В Україні такими археологічними пам'ятками є городища біля села Бабине та Кулішівка (на Дністрі), Ржавинське святилище (в Чернівецькій обл.), [Думське (на Житомирщині), Трипільське (на Дніпрі), Благовіщенське (на Десні), Бушівське (на Вінниччині), Трахтемирівське та ін.

Існує кілька назв (слов'янських та українських) для позначення давніх святилищ: **храм, мольбище, капище, контина** та ін. **Храми** – церковнослов'янська форма слова хороми, що означає довга споруда у формі дуги (півкола), збудована навколо круглого майданчика, на якому знаходиться капище. В таких храмах стояли довгі столи з лавами, де могли одночасно сісти до ритуальної трапези 200 – 300 чоловік (наприклад, в Благовіщенському храмі біля Вжища). У Ржавинському святилищі, яке мало площу 600 кв. м, хороми вміщали не менше 300 чоловік.

²² Шаян В. Віра предків наших. — Гамільтом — Канада. 1987 — с. 41.

²³ Шульман Л. «Велесова книга — пам'ятка історії чи містифікація? // Слово і час. - 1991. — № 9. - с. 62-66.

Західно слов'янське слово *контина*, можливо, походить від конт (продовольство їжа, харчі). Адже на таких богослужіннях всі присутні після принесення жертв богам влаштовували спільне застілля на честь богів, або від *конт* (лат.), що означає урочистий спів на честь богів.

Капище – це первісно сама статуя (ідол), божества. Старослов'янська капь означає «видиво», «привид», «образ». Пізніше ця назва поширилася і на майданчик, де стояла статуя. Капища, як правило, знаходилися на горах чи земляних насипах. Адже в християнських грамотах та літописах знаходимо накази: «капища идольская раскопати», «раскопа нечистих капища» тощо. Значить, руйнувати насипні земляні вали та горби.

Місце перед статуями, де приносилися жертви, називається *требище* (жертвник). Біля нього перебували волхви, богомольці, учасники ритуалу, хор. Значення цього слова залишилося в українському *треба* (необхідно, потрібно, так годиться).

Ідол – слово грецького походження, що первісно означало «зображення», «образ», «подобу», тобто статую бога. З християнізацією народу його значення набуло негативного відтінку, а з часом і переносного значення як об'єкт безрозсудливого сліпого поклоніння. Синонімами цього слова є кумир, бовван. Кумир, як вважають дослідники означало «велетень» і було пов'язане з етнонімом кіммерійці²⁴. Це видається цілком переконливим, бо кумири існували вже в той час, коли народ України звався кіммерійцями, а його національні божества могли називатися ім'ям самого народу. Таких статуй було безліч, адже в кожному поселенні, в кожному священному гаю стояли кумири богів та народних героїв і мудреців.

Бован також означає «ідол», «кумир». Проте зміст його досі не зовсім ясний. Цікаво порівняти його із словом «бовваніти» – виднітися вдалині, а також його варіантами *бованіти*, *буваніти*, що, можливо, за давніх часів похідне від *бути*, *бувати*. У деяких тюрських мовах однозвучні слова означають «герой», «борець», «силач». Християнізація помстилася і на цьому слові, перетворивши його на образливе «болван» (рос.), що стало означати «дурень», «йолоп», «ледащо».

Моління давніх слов'ян відбувалося найчастіше у священних гаях, біля цілющих джерел і обожнюваних дерев. У священних гаях

²⁴ ЕСУМ. Т. 3.- С 139

заборонялося рубати дерева, рвати квіти, ловити пташок, адже ці ліси й гаї вважалися житлом богів.

Біля кожного храму, як правило, росли священні дерева. переважно дуб, береза, липа, верба, вишня, а також били природні джерела, струмки. Вважалося, що боги живуть у кронах дерев та в цілющих водах джерел. Зображення священних дерев було досить частим у літописах аж до XI ст., поки не було заборонене церковниками.

Цікавий опис слов'янського храму зробив 1159 р. Герборд, який розповів про життя Оттона, єпископа Бамбергенського, відомого своїми жорстокими розправами з язичницькими святинями та служителями давніх культів. Він зруйнував чотири храми традиційної віри, порубав статуї богів, наказав, зрубати священного дуба. Проте, народ почав благати його, запевнивши, що не буде ніхто молитися біля дуба, а лише відпочивати в тіні його крони. і священний дуб був врятований.

Саксон Граматик в «Істерії дгнів» подав опис святилища венедів на острові Ругії (1168). Храм присвячувався Світовидові. Він був збудований як фортеця, захищена зі сходу, півночі й півдня природними стрімкими кручами, вимитими морем, а із заходу – оборонним валом. Біля храму з-під землі било священне джерело. Сам храм, збудований з дерева, стояв посередині міста, мав чотирикутну форму під однією банею (куполом), пофарбованою в яскравий малиновий колір. Стіни храму були прикрашені надзвичайно майстерною різьбою, що передавала образи богів, символічні знаки, обереги, орнаменти. Статуя Світовіда (Святовіда), що стояла всередині святині, була обгороджена чотирма стовпами з поперечними жердинами вгорі, з яких звисали чудові килими, утворюючи завісу. Статую відкривали лід час богослужіння. Сам кумир мав чотири голови, звернені в чотири сторони світу. Кожна з голів мала портретну схожість із типовими представниками цього слов'янського племені, особливо в зачісках та способі підстригання вусів. У правій руці Світовид тримав великий ріг, вирізьблений з коштовного металу, для щорічних ворожінь про врожай. Поруч зі статуєю зберігалися символи божества – меч, кінська упряж та сідло. При святині утримувався білий священний кінь, який належав Світовидові. На ньому ніхто не смів їздити – кінь використовувався для священнодійств – ворожінь. У венедів Сві-

товид вважався Божеством Білого Коня (світанку). Храм також мав своїх охоронців – 300 хоробрих лицарів з кіньми та зі зброєю. На думку багатьох дослідників, храм з острова Ругії був типовим для всіх слов'ян, отже, й для українських племен.

Опис подібного храму зробив також германський хроніст Тітмар (975 – 1018 рр.), який брав участь у руйнуванні святинь слов'янського племені лютичів. Святилище знаходилося в місті Радегості, мешканні якого, як зазначав автор, були завжди гостинними, «раді гостям», за що їм і «віддячили» такі непрохані гості. Храм був дерев'яний, щедро прикрашений різьбленням. Кожне з вирізьблених зображень богів було підписане – мало вирізьблене на дереві ім'я. Один із богів – Сварожич.

Адам Бременський в «Історії», написаній перед 1076 р. подав перелік західно-слов'янських племен. Серед них – могутнє плем'я ретаріїв, столицею яких було місто Ретра. Найголовнішим божеством у них був Радегост (як і в лютичів), статуя якого була виготовлена із щирого золота та інших коштовностей. У цій же праці згадується і наш Київ («Хіве в Русі»), який «є суперником скиптру Костянтинополя.

Опис одного храму прибалтійських слов'ян подав АлМасуді: «Святиня була побудована з червоного коралу та зеленого смарагду. Посередині святині був великий купол (баня). У святині стояв образ Бога. Руки, ноги і голова його були створені з дорогоцінного каміння чотирьох родів: із зеленого хризоліту, червоного яхонту, жовтого сердолику та білого кришталю. А голова його була з червоного золота. Біля образу Бога стояв образ білявої дівчини, що приносить йому жертву – квіти. Ця святиня була присвячена якомусь мудрецеві, що був у них за давнього часу» («Золоті луги»). Ал Масуді також писав і про те, що храм мав отвори в покрівлі та надбудовах, зроблені для спостереження за сходом сонця, а також про чудовий милозвучний спів, який вразив чужоземних мандрівників.

Найдавніші храми, як бачимо, будувалися з дерева, яке давало широкі можливості майстрам-різьбярам для втілення найскладніших орнаментів, знаків, написів тощо. Дерево – споконвічний символ рослинної сили – мало ще й сакральне значення для побудови святилищ. Статуя Світовида в Арконі була виготовлена з кількох порід священного дерева.

Вдома слов'яни мали своїх домашніх ідолів, дерев'яні скульптури яких ставили на спеціальних кутових полицках – божницях, які успадкували й християни для своїх ікон. Подекуди на Гуцульщині ще збереглися й нині фігурки Домовичків, які вони називають Дідами або Предками.

З часом дерев'яна церковна архітектура була витіснена міцнішим матеріалом – каменем, проте первісна форма храмів залишилася типовою – слов'янською Але чотирикутна в плані церква увінчувалася вже не одним, а кількома куполами (банями). Проте довгий час поруч із кам'яним церковним будівництвом співіснували дерев'яні церкви (особливо в Західній Україні).

Цінним пам'ятником традиційної руської віри є Бушівське святилище, відкрите в Ямпільському районі на Вінниччині в 1884 р. Його цінність посилюється тим, що тут відкриті й розшифровані написи, вирізьблені на вапнякових брилах. Це імена богів Перуна, Хорса, князів Олега та Ігоря, а також ім'я жерця. Ці написи були прочитані в 1961 р. відомим українським вченим Валентином Даниленком. Вважають, що вони зроблені абеткою, близькою до глаголиці, але дуже індивідуалізованим почерком. Бушівський храм був збудований з каменю, вкритий дубовим гонтом. Він мав два яруси – наземна й підземна частини сполучалися печерами. Тут знайдені керамічні ритуальні чаші. Єдиною неушкодженою деталлю храму є кам'яна брила із зображенням сцени жертвоприношення: зліва священне дерево, на якому сидить півень (символ сонячного світланку), під деревом стоїть на колінах жрець, піднявши вгору ритуальну чашу; справа – постать священного оленя. Вірогідно, в жертву богам приноситься оленяче молоко. Саме на цьому рельєфі зберігся повний напис: «Аз есмь Миробог, жрец Ольгов». Рельєф виготовлений дуже майстерно в майже реалістичній манері, хоча, відшліфований часом, трохи втратив чіткість. Цей портрет волхва – рідкісне зображення служителя традиційного українського культу.

Визначною пам'яткою традиційної культової скульптури є також ідол Світовида, знайдений у 1848 р. в річці Збруч біля села Личківці на Тернопільщині. Нині сама статуя зберігається в Краківському археологічному музеї, а її копії – в Києві та Москві. Кумир, названий Збруцьким ідолом, має багату символіку цілого пантеону.

Відшліфований впродовж кількох століть водою, він уже втратив чіткість деяких знаків, тому не завжди різними вченими читається однаково. На думку вчених, ідол має зображення п'яти богів: Мокоші, Лади, Перуна, Дажбога й Велеса. Чотиригранна й триярусна статуя поділена на 12 сфер. Верхній ярус (небесний) – це чотири обличчя богів під однією шапкою. Мокоша тримає в руках ритуальний ріг. Лада – обручку, під Перуном – зображення коня та зброї (меча чи шаблі), Дажбог має солярний знак у вигляді кола з шістьма спицями (колесо). Другий ярус – світ людей: тут бачимо своєрідний хоровод, який можна помітити, тільки обійшовши навколо всієї статуї (по одному з чотирьох з розведеними в різні боки руками на кожній з чотирьох граней). Це ритуал, присвячений богам, який здійснюють земні істоти. Нижній ярус – триликий Велес (на трьох гранях статуї), що стоїть на колінах, тримаючи інші світи. Остання дванадцята сфера порожня – тут немає ніяких зображень (спина Велеса?). Всі три обличчя Велеса зображені з вусами.

Про традиції українського богослужіння знаємо ще менше, ніж про національні храми. Якщо земля зберегла для нас залишки зруйнованих святилиць, то записів давнього богослужіння марно шукати нині. Єдине не викликає сумніву – обрядові народні пісні, донесені до нас усною народною традицією, були колись священними молитвами, зверненими до найвищих богів природи: зимові (Різдвяні) карнавали – давніми священнодійствами, весняні хороводи, Великодні короваї, Русалії та Купальські вогнища – все це елементи традиційної української богослужби, яку нині прийнято вважати звичайним народним гулянням.

Давні тексти дають уявлення про богослужіння давніх українців дуже спрощено: досить дорогими дарунками умилювати богів, і можна просити у них чого душа забажає. Так, наприклад, Ахмед Ібн-Фадлан описує жертвоприношення руського купця і прохання дати йому гарного покупця. Давня віра насправді мала значно вищу, розвинуту філософську систему. Богослужіння мало на меті насамперед очистити, просвітлити душу людини, з'єднати її з божеством, принести радість, відновити душевну рівновагу, зарядити позитивною енергією..

Це досягалося принесенням дарів (жертв) Богіві, споживанням ритуальної їжі та напоїв спільно зі своїми родичами, близькими, ви-

конанням обрядових пісень, загальними веселощами, які несуть позитивні емоції, збагачують духовно, тобто дають радість і натхнення.

Християнські теологи всіляко залякували людей тим, що язичники нібито приносять у жертву богам людей, здійснюючи криваві вбивства просто над жертovníком. Про це знаходимо чимало переказів у Біблії. Своїх дітейлервістків приносили в жертву Саваофу стародавні євреї та їхні сусіди моаби (теж семітське плем'я), а також деякі народи Європи та Азії²⁵.

Серед слов'янських племен таких жертвоприношень не зафіксовано, хоча вбивство ворога на полі бою у скіфів вважалося добрим звичаєм і означало перехід юнака до становища чоловіка-воїна, тобто його змужіння й повноліття. Описаний же літописцем в «Повісті врем'яних літ» випадок про пожертвування богам чужинця – варяга Тура – є перебільшенням, адже він просто був убитий русичами за те, що знущався з їхніх давніх звичаїв: Куті, писанок та узвару. Цей варяг був християнином і тому літописцеві, котрий засуджував «поганство», такий епізод видався настільки повчальним і переконливим, що він вніс його до літопису.

Звичай приносити жертви у вигляді тварин: вепра, білого або червоного півня існував в Україні здавна і був частиною святкового обряду приготування спільної трапези на честь богів. Люди споживають м'ясо тварин і нині, тільки вони не присвячують цю жертву Богові, чим завдають шкоду самі собі, оскільки залишається відчуття гріха. Завдяки молитві і дотриманню правил ритуалу будь-яка страва очищається і не завдає шкоди людині.

Ритуальні напої – найбільш характерний елемент богослужіння, який виник ще в індоарійські часи, був відомий у кімерійців і скіфів, залишив матеріальні пам'ятки у вигляді мистецьких творів, як, наприклад, золотий рельєф із зображенням скіфського богослужіння на честь жіночого божества. Тут зображені ритуальні турячі роги для напоїв у руках учасників обряду, вони такі ж, як І в описах слов'янських святилищ та на Збруцькому ідолі. В Чорній могилі (на Чернігівщині) знайдені самі ритуальні роги. Один із них має 60 см у довжину. Він прикрашений золотою рельєфною пластиною зав-

²⁵ Див. Біблія: Книга суддів, гл. 11, 35–40; Книга Мойсея, гл. 22, 2–10; 2 Книга Царів, гл. 3, 26–27 та ін.

ширшки 12 см, яка передає сюжет давнього міфа про відродження весняного сонця (міф про Кошея Безсмертного). Вірогідно, такий великий ріг, наповнений ритуальним напоєм, ходив по «колу» від одного учасника священнодійства до іншого. Перші краплини жертовного напою виливалися на жертовник, далі пив жрець, а потім передавав ріг іншим богомольцям. В описі Саксона Граматика ріг, що його тримає ідол Світовида, наповнювався священним напоєм один раз на рік. За тим, скільки вина залишилося через рік, ворожили, яким буде врожай цього року. Тоді волхв виливав рештки напою на жертовник, а натомість наливав новий до наступного року.

Приготування священного напою було тривалим і супроводжувалося спеціальними ритуалами та співом божественних гімнів. Тексти «Авести» й «Рігведи» донесли до нас найдавніші рецепти напою *соми* та *сури*. Сом визнається напоєм богів, а сура – звичайний «світський» хмільний напій. На думку давніх арійців, тільки сома давала богам і людям незвичайну силу і могутність – богам дарувала безсмертя, а людям продовжувала життя. «Ми випили соми, ми стали безсмертними, ми досягли світла, ми знайшли Богів» – співається в одному із священних гімнів. Оп'яніння сомою доводило жерців та богомольців до екстазу, але це збудження мало відкривати таємниці божественної мудрості. Після ритуалу жрець лягав під священним деревом і слухав шум його крони, за яким віщував майбутнє або давав поради тим, хто його запитував.

Вчені, досліджуючи рецепти соми, не прийшли до спільної думки, яка рослина є її основним компонентом. Називали верес, гірську руту, гриби, молочай, коноплі тощо. Про використання конопель у скіфів писав Геродот. З них виготовляли напої фракійці та іранці (перси). Зібрані рослини замочували у воді, товкли в ступі або вичавлювали сік. Потім, процідивши, змішували з водою, свіжим та кислим молоком і додавали ячмінного зерна. Суміші давали перебродити на сонці, щоб напій набув особливого смаку і хмільних властивостей.

В українців ритуальні напої готувалися на меду і називалися медом ще за скіфських часів. Але відоме й принесення в жертву спеціально приготованих молочних напоїв. Молоко було священною рідиною, якою навіть дозволялося гасити гнів Перуна, коли блискавка влучала в хату (водою гасити пожежу заборонялося, бо вона зайня-

лася з волі Бога). Ритуальними стравами також були короваї, спечені на меду, печиво «медяники», каші з необлушеного зерна ячменю, жита, пшениці. Саме необлушене зерно має вживатися в Кутю, для засівання, обсіпання молодих на весіллі тощо.

Принесення жертв Богам природи було настільки звичайним явищем, що й донині зберігся звичай класти шматочок хліба або монету під дерево чи в траву під час збирання цілющого зілля. Це має означати вдячність людини світові рослин. У воду кидаємо монетки – богині Дані.

В українців було повір'я: хто приносить жертву Сонцю, той складає жертву своїй душі.

**Язичницька
духовна
верства** Усі давні суспільства мали чітко розмежований кастовий поділ. Українська духовна верства мала в давні часи той же статус, що в Індії брахмани, жерці, представники вищої касты.

В Україні відомо кілька назв для позначення цих людей: *волхви, кудесники, жерці*, а також *чарівники, відуни, віщунни, потворники, знахарі* і навіть *скоморохи* мали відношення до релігійної обрядовості. Звичайно, всі ці назви стосуються людей з різними функціональними обов'язками. В українців-русичів, як і у всіх слов'ян, існувала своєрідна ієрархія жерців: кожне плем'я чи поселення мало свого волхва. Очолював усіх головний волхв чи жрець держави, який був близький до князя. Вірогідно, що всі важливі справи в князівстві вирішувалися на князівських радах, в яких брали участь найшанованіші волхви.

Були й жінки-волхвині: в фольклорі часом зустрічається назва *волхва* (жін. рід і від *волхв*). Жінок, що вміли лікувати, чарувати, передбачати майбутнє (тобто «творити» чудеса), називали *потворами, потворницями*. Негативного відтінку це слово набуло лише після християнізації, а згодом воно стало означати бридку істоту взагалі.

Про незвичайні властивості і певні астрономічні знання цих волхвинь можемо лише здогадуватися. У Києві неподалік від самого Софійського собору знайдено пряслице з написом: «Потворнь прасльнь», що датується близько XII – XIII ст. Те, що пряслице було знайдено в скарбі серед коштовних золотих і срібних речей, свідчить, що воно було великою цінністю для його власниці. За даними археології, пряслиця в Україні з'являються вже у пізньому палеоліті.

Знахідки пряслиць наочно свідчать про їхню сакральність не просто як знарядь праці, але й пристосування для спостережень за небесними світилами. Деякі пряслиця мають астральні знаки (сонця, місяця, сузір'їв) або календарі, а також іменні написи чи монограми, які вказують на ім'я власниці, вірогідно значної особи.²⁶ Поруч з такими іменними речами знаходять і звичайні неорнаментовані пряслиця, які вірогідно використовувались за прямим призначенням.

На підтвердження думки про те, що пряслице було своєрідним «оком», через яке дивилися на сонце й місяць, Микола Чмихов наводить народні загадки: «із вікна у вікно – веретено», або «Лисий жеребець через прясла глядить».²⁷ Такими сакральними і лікувальними властивостями були наділені не тільки прясла, але й всякі інші предмети – камінці з дірочкою посередині (пробиті блискавкою), вироби з металу (топірці) тощо.

Отже, й пряслиця можемо розглядати як атрибути волхвинь чи жриць традиційних культів. Атрибутами волхвів були також крем'яні знаряддя (стріли), амулети у вигляді солярних знаків, різні символи, жезли (киї з наверхами); відоме навершя скіфського волхва з кількома дзвіночками, що звисають на ланцюжках, створюючи мелодійні звуки при ударах палицею об землю, чи якихось інших рухах. Вірогідно, такі дзвіночки служили для відлякування злих сил або з левкою магічною метою.

Зображень волхвів до нас дійшло небагато. Відомий згадуваний уже портрет Миробога з Бушівського храму, а також деякі зображення волхвів у літописах. Так, наприклад, у Радзивілівському літописі під роком 1071 вміщена мініатюра – зображення волхва в білому довгополому одязі з широкими рукавами, вишитому спереду вздовж усієї застібки, з широкою відлогою (вірогідно капюшоном). Як називалося це вбрання, нині важко встановити, хоча можна припустити, що старослов'янське слово кобь (ворожіння за пташиним польотом) дов'язане з давньою назвою капюшона коба, можливо й українською назвою одягу кобеняк, яка в пізніші часи стала означати верхній одяг з відлогою, але без рукавів.

²⁶ Чмихов Н. Истоки язычества Руси. — К., 1990. — с. 297—300.

²⁷ Там же.—с. 342.

У літописах зустрічаємо фрагменти висміювання традиційної віри, звичаїв, які називаються «срамними» або «бісовськими». Досі слово «біс» («бъсь») пояснювалося тільки через призму християнського мислення: «чорт», «нечиста сила» тощо. Більш давнє значення (індоєвропейське) – «блищати», «світити». Мабуть, в давні часи бісами називали волхвів, які світили (запалювали) ритуальне вогнище на жертовнику. Споріднені слова *біситися*, *біснутися* первісно могли означати ритуальний шал жерця під дією наркотичного ритуального напою, що супроводжувався пророкуванням чи якимись магічними заклинаннями (пор. назви наркотичних рослин: бісина, бісдереву та ін.). З часом бісами стали називати всіх іновірців (мусульман, іудеїв та ін.): бісурман, бусурман, басурман.

Негативного значення християни надали також слову жерти, що первісно означало «приносити дари богам» (давньоіндійське *ger* перейшло в жері означає «горіти»), тобто спалювати дар на вогнищі. Можливо й джерело (*жерело*) мало значення жертовника – місця, де перебуває божество і куди приносять жертви. Етнографами дуже часто фіксуються звичаї принесення жертв саме воді, особливо джерельній.

Функції духовної верстви були надзвичайно різноманітні, оскільки у всіх сферах народного життя користувалися порадами, допомогою волхвів, знахарів, чаклунів та ін. Жерці, котрі здійснювали обряди богослужіння й жертвоприношення, пильно стежили за тим, щоб вироблені протягом віків ритуали виконувалися за всіма правилами. Саме вони були розпорядниками на всіх обрядових іграх, богослужіннях, жертвоприношеннях, тризнах тощо. Волхви-асгрономи визначали і встановлювали за зоряним небом строки молінь, оранки, сівби та збирання врожаю. Були серед них і такі люди, що мали величезну магічну силу, завдяки, якій могли впливати на погоду. Волхвів, котрі мали таку надприродну силу, дуже цінували в народі. Подекуди їх називали *облакогонителями*, тобто тими, хто вмів за допомогою певних магічних ритуальних дій і заклинань викликати дощ або спинити бурю.

До духовної верстви також належали так звані *храпильники* (термін Ізмаїла Срезневського), які виготовляли талісмани-обереги. Вони розумілися на символах, читали й складали різні космологічні композиції з люнарних, солярних і тотемних знаків.

Поширені в Київській Русі фібули (застібки з пряжками) були не тільки прикрасами, але й оберегами. Археологи знаходять також чимало різних амулетів, медальйонів, різних ювелірних прикрас, що мають традиційну символіку, яка визнається вченими як «язичницька». Нині важко прочитати той зміст, який вклав у свої символи автор, давньоруський майстер. Знання втрачені. Проте, давньоукраїнське мистецтво й після прийняття християнства ще довго живиться з невичерпного джерела рідної віри, символіка якої ще була зрозумілою першим християнам, але наступні покоління вживали її тільки з естетичних уподобань, адже вона притягувала своєю таємничістю, глибинною рідкістю.

Саме в середовищі волхвів записувалися стародавні перекази, міфи, так звані **кощюни**. Як писав Ізмаїл Срезневський, кощюни близькі до «басен» (байок): «Инии гудуть, инии бають ему и кощюнять»²⁸ Гудіти означало грати на музичних інструментах: сопілках, гусях. Отже, кощюни виконувалися в супроводі музики – можливо, співалися або промовлялися речитативом, як кобзарські думи.

Кощюнник – виконавець тих творів, які християнськими слухачами вважалися крамольними, забороненими. Звідси й пішло сучасне негативне значення слова «кощунствувати», що значить «оскверняти святиню»²⁹. У давній літературі є кілька вказівок на те, що кощюни виконувалися і як плачі на тризнах, і як космогонічні міфи, і як руські священні тексти. Цікаво, що руські книжники XI – XII ст. перекладали грецьке слово μῦθος (міф) руським словом кощюна.

Отже, маємо всі підстави вважати давніх гудців попередниками українських лірників та кобзарів, а їхні «кощюни» та «басні» зразками для створення українських кобзарських дум, пісень, плачів.

Безумовно, існували й писемні священні тексти, які були безжалюбно винищені. Якщо таких записів майже не збереглося, то знарядь, якими писалися такі тексти, вже знайдено чимало – це кістяні та металеві писала (палички із загнутим загостреним кінцем, іноді з фігурними ручками у вигляді дивовижних звірів чи орнаментальних переплетень). Нині з'являється все більше фактів, які засвідчують існування писемності в Київській Русі задовго до місії Кирила.

²⁸ Средневский И., Материалы для словаря древнерусского языка. -СПБ. 1903

²⁹ ЕСУМ, Т. 3, с. 71.

Таким чином, можемо з певністю стверджувати, що волхви були й першими літописцями. Про це свідчать і дослідження істориків та мовознавців, які знаходять в християнських літописах більш ранні записи, що вносилися з давніших рідновірських списків (наприклад, гіпотеза Михайла Брайчевського про Аскольлів літопис).

Жерці, волхви, співці, належали до вищої духовної насти, яка користувалася авторитетом Пснязів і пошаною всього народу. Були волхви-мудреці, яких довго вшановували й обожнювали навіть після смерті.

Таким був і відомий зі «Слова о полку Ігоревім» співець Віщий Боян, який навіть через кілька століть став високим символом справжнього народного поета. Ім'я Боян було поширеним у всьому слов'янському світі: син болгарського царя Бориса I звався Боян, була Боянова вулиця в Новгороді. Відомий також аварський полководець Боян. В «Хроніці» Ліутпранда є згадка про Бонна, який отримав освіту у Візантії й повністю присвятив себе наукам, літературі та музиці. Вважали, що він міг обертатися то в орла, то у вовка, то в іншого звіра. Подібний образ Бояна змальований в «Слові», проте наш Боян жив у XI або на початку XII ст. Про Бояна як про реальну історичну особу знаємо з напису на стіні Софійського собору в Києві, відкритого в 60-х роках. Цей документ є купчим записом і датується часом між 1068 і 1111 р.: «...купила княгннн землю Боянову всю, а дала за неї сімдесят гривен соболиних, а в цьому є частина семисот гривен». Ця ціна дорівнювала приблизно річному доходу з семи міст, а земля, вірогідно, знаходилася неподалік Софії, отже – на Київщині.

Якщо це той самий славнозвісний співець Боян, то можемо уявити його високий майновий ценз, а, отже, й високе становище в тогочасному суспільстві. Цитування автором «Слова» рядків самого Бояна також свідчать про те, що його твори («басні» чи «кощюни») були не тільки співані, але й записані. Крім того, відомо, що Анна Ярославна повезла до Франції в числі інших книг і «Псьнь Бояна»³⁰.

Поруч із високими духовними провідниками завжди були й служителі нижчого рангу: ті, що підтримували вічний вогонь, доглядали за священними тваринами, збирали й зберігали

³⁰ Візир М. Яоославова бібліотека//Соціалістична культура. – 1990 №2,3.

пожертвувані дари, сповіщали народ про наближення свят та молінь, виготовляли маски, костюми, палиці, зірки та інші ритуальні атрибути, необхідні для проведення святкових обрядів.

Головна ж роль у здійсненні самих обрядів належала досвідченим служителям релігійних культів, котрі досконало знали давні закони й звичаї, вміли організувати гурт дійових осіб святкового дійства. За дослідженнями українських письменників та вчених Осипа-Юрія Федьковича, Василя Шухевича, Володимира Шаяя, таку ж роль виконує в народних обрядах Гуцульщини Береза — провідник гурту колядників на Різдвяні свята. Ось як описує роль Берези Володимир Шаян: «Це той, що знає всі коляди, всі зв'язані з ритуалом культові обряди та звичаї. Він веде групу музикантів і танцюристів. Танці були обрядово-ритуального характеру і мали освячуюче значення для зерна і врожаю. Береза є головним культовим співаком, хор тільки повторює за ним стрічки чи приспіву, подібно як священник, чн культовий жрець у старинних вірах. Його і колядників шанують господарі і громади як носіїв культу і маємо теж виразні докази, що він і його дружина були рівночасно культовими персоніфікаторами старовинних Божеств чи космогонічних потуг»³¹.

**Християнізація
українського
народу
і спроби
духовного
визволення**

Християнізація руського народу, яка найчастіше ототожнюється з Володимиревим хрещенням Русі, почалася задовго до офіційної дати 988 р. Місіонери християнства приїздили в руські землі вже з IV ст. Для престижності християнської віри їм було вигідно писати про успішне поширення її в багатьох землях.

Чи не найпершою згадкою про християнізацію на нашій землі є повідомлення Квінта Тертулліана (близько 160 – 222 рр.), де сказано про охрещення скіфів та сарматів. Вірогідно, тут може йти мова лише про окремих представників цього народу, і аж ніяк не про весь народ. Серед перших християн Русі можемо з повною достовірністю назвати скіфа Діонісія Малого, якого було взято в полон до Візантії, де він згодом став ігуменом монастиря і прославився своєю мудрістю. Діонісій названий Малім, щоб не було плутанини з міфічним Діонісієм Ареопігітом. Діонісій Малий вів таблицю пасхальних ци-

³¹ Шаян В. Віра предків наших.— Гамільтон — Канада, 1987.— с. 391.

клів Кирила Александрійського, що охоплювала період з 437 по 531 роки. Він також зібрав звід канонів (кількасот), папських декретів і соборних актів, відомих під назвою «Діонісіана».

Цікавим є повідомлення Іоанна із Нікіу про охрещений князя Кия, якого візантійські джерела називали Кувратом: «Куврат, князь гуннів і племінник Орхана, в молодості був охрещений і виховувався в Костянтінополі в надрах християнства»³². Це написано в VII ст. На думку Михайла Брайчевського, такий факт був не тільки можливим, але й закономірним.

Вірогідно швидше охрещувалися вихідці з нашої землі, котрі перебували у Візантії, де їх змушували до цього обставини. Місіонери ж, котрі їхали в Русь проповідувати віру Христову, як, правило, отримували поразку. Так, місіонер святий Колумбан в VI ст. відвідав Скіфію-Русь і намагався навернути цей народ до християнської віри. Він був розчарований і розгніваний, побачивши, що скіфи непогано обізнані з основними положеннями християнства і насміхалися з нього, особливо дошкульно висміюючи свято Осла, на якому Ісус в'їжджав у Єрусалим (запроваджене в 590 р., але не знайшло поширення і зникло). Колумбан, повернувшись з Борисфену, казав, що цей народ легше умертвити, ніж переконати, що їхня рідна батьківська віра недостойна. Можливо, саме як відповідь на такі намагання чужинців і з'явилася в Україні приказка: «Нащо нам чужого бога – свій стоїть коло порога». Та якщо простий парод міцно тримався своєї рідної віри, то верхівка суспільства (князівство, боярство, дружинники) часто опинялася в скрутному становищі і отримувала поразку в дипломатичних переговорах через своє неприйняття чужої християнської віри, адже майже всі міжнародні угоди вимагали присяги о церквах чи біля святинь. Тому князі й давали дозвіл на будівництво в Русі християнських церков, які відвідували переважно іноземні послы, купці, охрещені дружинники-варяги.

Проте, не тільки в Русі будувалися християнські храми, у Візантії були святилища руських богів Велеса й Перуна, де молилися і присягалися наші воїни, послы й купці, котрі перебували на чужині. Отже, таким був закон міжнародних відносин того часу. Тому наявність християнських церков в руських землях того часу не слід вважати

³² Брайчевский М. Утверждение христианства на Руси. — К, 1989

ознакою християнізації руського народу. Про одну з таких церков довідуємося з «Повісті врем'яних літ», де під роком 945 вміщено запис про церкву святого Іллі, «що є над ручаєм в кінці Пасинчої Бесіди, бо це була соборна церква, а багато варягів і хозар були християнами»³³. Літописець сам пояснив, навіщо була збудована ця церква. Проте назва Пасинча Бесіда викликала багато дискусій в колах істориків. Висловлювалися припущення, що пасинками називалася частина дружинників, від яких названа Бесіда. Але цікаво було б дізнатися, що ж таке сама Бесіда. Припускають, що це сторожовий пост на ріці (варіант назви Постніча Бесіда). Можливо, це була якась споруда у вигляді альтанки (бесідки), яку швидше можна було б визнати традиційною культовою будівлею. Тим більше, що назва її співзвучна з бесами, бісами (волхвами чи кумирами). Будова давніх храмів також нагадує форму альтанки – кілька стовпів під дахом, лави для співбесідників.

У 860 р., на думку Михайла Брайчевського, був охрещений князь Аскольд. Візантійські джерела повідомляють, що імператор Василь I Македонин уклав угоду з Київською Руссю з умовою, що руси приймуть хрещення.

Охрещення княгині Ольги довгий час датували 954 р., хоча є достатньо аргументів на користь більш ранньої дати. Ольга могла бути охрещена разом зі своїм чоловіком князем Ігорем в 944 р., після його походу на Візантію, тобто до трагічних подій в древлянській землі. Смерть Ігоря могла бути спровокована саме його охрещенням, в якому дружинники вбачали віровідступництвом.³⁴ Про те, що частина русів була охрещена в 944 р., записано в договорі Ігоря з греками: «Ми ж, скільки нас охрестилося, клялися церквою святого Іллі»³⁵.

У 945 р. Ігор вирушає по данину в древлянську землю саме за вимогою язичницької частини дружинників, які скаржаться, що «отроки Свенельдові» (тобто варязька частина дружинників, переважно християн) добре вдягнуті й багаті, а вони (руси) – «голі». Взявши данину, Ігор відпускає (?) дружину, і, залишившись з невеличким загоном, вимагає нової данини. Древляни вбивають Ігоря та його воїв. Тоді постає питання, навіщо княгиня Ольга, будучи

³³ Літопис Руський. – с. 30.

³⁴ Брайчевський М. Утверждение христианства... – с. 108 – 109

³⁵ Літопис Руський. – С. 29.

вже християнкбю, здійснює кровну помету саме – за язичницьким звичаєм? До того ж, як видно з літопису, сама помета, насипання кургану й тризна на ньому для того часу вже були явищем архаїчним, до того ж грандіозним за масштабами (можливо навіть подібними до скіфських царських поховань). Жорстокість княгині була ніби якоюсь демонстративною: на могилі князя (володаря земель) страчують п'ять тисяч древлян (його підданих, слуг): Що це, як не бажання показати жорстокість язичницьких звичаїв? Звичайно, число жертв могло бути й перебільшене літописцем. Але древляни ще довго пам'ятали цю трагедію, впродовж віків вплітаючи в коси жалобні стрічки й вишиваючи сорочки переважно темними нитками. Вірогідно, Шумське святилище на Житомирщині було збудоване саме як меморіал в пам'ять загиблих, де здійснювалися щорічні поминальні ритуали. Літописець, вважаючи Ольгу предтечею християнства в Русі, не засуджує княгиню, вірогідно вважаючи повчальним порівняння таких «поганських» звичаїв з християнськими. Оповідь про хрещення Ольги нібито самим Костянтином Багрянородним, на думку деяких дослідників, неправдоподібна, бо вона поїхала у Візантію в 955 р. вже зі своїм священником. Дипломатичні переговори Ольги з імператором не дали бажаного результату, оскільки Русі були нав'язані васальні угоди. Ольга повернулася додому невдоволеною і переляканою: «Мої люди – погани і син мій, – хай би уберіг мене бог од усякого зла»³⁶

У тому, що одними із перших в Україні-Русі приймали християнство саме князі, є певна закономірність: Кий, Аскольд, Ігор, Ольга, Ярополк (?). Володимир. Розрахунки Візантії та Риму були прості: спочатку спонукати до хрещення правителів сусідніх земель, а потім – вільно ширити свою «інтернаціональну» віру на всі народи. Таким бачився їм шлях до світового панування. Саме тому переважна більшість міжнародних угод того часу однією з умов миру ставлять охрещення князя й дружини або всієї країни.

Що примусило Ольгу прийняти християнство – невідомо. Можливо, вона відчувала тиск з боку дружини, значна частина якої складалася з варязьких найманців, що були вже охрещеними. І сам воєвода Свенельд, опікун її сина, був християнин, до того ж людина підступна й жорстока.

³⁶ Літопис Руський. – С. 37

Святослав – князь-воїн, якого Михайло Грушевський назвав «запорожцем на престолі», був відданим своїй землі й рідній вірі. Ольга намагалася схилити сина до прийняття христової віри, але він відмовився, відповідаючи: «Дружина моя з сього сміятися почне». Отже, як пише літописець, він «не послухав матері і додержував поганських звичаїв», а також «після цього гнівався на матір»³⁷. Ці скупі літописні повідомлення не дають справжньої картини тогочасних відносин у князівському середовищі.

Чому Святослав гнівався на матір? У Новгородському І літописі є запис про те, що Ольга наказувала «не творити тризни над собою – бе бо имущи прозватора втайне». Чому цього пресвітера (християнського священника) Ольга тримала «втайне», і навіть б вона заповідала не робити тризни, якщо б усі знали, що вона вже не язичниця й похована має бути як християнка?

В Іоакимівському літописі була згадка про один із боїв Святослава з Візантією, який закінчився для нього значною втратою дружини – «все войско погуби». Вірогідно, один із волхвів, які завжди супроводжували дружину в походах, вказав князеві причину поразки: багато дружинників були варягами-християнами і руські боги відвернулися від війська. Як писав Василь Татищев, Святослав наказав дружинникам-християнам поклонитися руським богам, проте, вони були непокірні. Літопис передає гнів Святослава: «толико рассвирепе, яко и единого брата своего Глеба не пощаде», «наипаче на презвитеры яряся», «посла в Киев, повеле храмы христиан разорити и сожещи. И сам вскоре поиде, хотя вся Христианы изгубити»³⁸.

Цілком природно припустити, що, повернувшись в Київ, Святослав заборонив матері відкрито демонструвати свою віру. Це й примусило її тримати християнського священника таємно. Не зовсім зрозумілим є звертання Ольги до германського короля Оттона I з проханням надіслати на Русь священника. На це прохання в 962 р. до Києва приїхав католицький єпископ Адальберт. Невідомо якою мала бути його місія і чи вдалося йому її здійснити. Адже всі його супутники були вбиті, а сам єпископ ледве врятувався від гніву руських людей.

³⁷ Там же

³⁸ Татищев В. История Российская.—М., Л.—1962 —Т. I.— с. 110-111

В останні роки життя Ольга, як повідомляє Літописець, жила скромно, як княгиня-вдова, бабуся своїх онуків. Напевно, вона вже не була активною державною діячкою і аж ніяк не «вранішньою зо-рею християнства» – такий ореол вона отримала пізніше. Можливо, в душі Ольга переживала глибоку трагедію й хотіла, щоб хоч онуки її сприйняли християнське вчення. Чи не ці сподівання вона покладала на єпископа Адальберта? Олександра Єфименко, не зазначаючи джерел, писала про те, що Ярополк (син Святослава) був охрещений якимось католицьким місіонером³⁹. Можливо, це і був Адальберт. Сучасні історики погоджуються з фактом охрещення Ярополка, мотивуючи його тим, – що його мати, угорська принцеса, мала б бути християнкою. Жінка Ярополка – грекinya, колишня черниця, християнка. Вірогідно, всі три жінки (в т. ч. бабуся Ольга) прагнули охрестити Ярополка.

Дещо дивним видається літописне повідомлення 1044 р.: «Викопані були два князі, Ярополк і Олег, син Святослава. І охрестили кості їх, і положили їх у церкві святої Богородиці у Володимирі»⁴⁰. Цей запис про свято, татський акт нащадків часто ставить під сумнів християнство Ярополка. Михайло Брайчевський пише, що християнська практика не знала обряду охрещення покійних: прилучення до Христа мусило здійснюватися тільки за умови свідомого волевиявлення. Питання це, як гадає історик, може мати тільки одну відповідь – «зіпсованість тексту»⁴¹.

Але наведемо ще один факт із пізнішої історії. У 1636 р. подібне святотатство вчинила фанатична католичка Анна-Алоїза Острозька із кістками свого батька князя Олександра Острозького, який за життя був православним. В ніч зі Страсної П'ятниці на Суботу вдерлась у церкву, де стояли гробниці роду Острозьких, наказала єзуїтам відкрити домовину і перехрестити прах. В Ост. розькому літописі є запис про це: «А княжна кості перемила, золками пахущими переклала. Єзуїти крестили во свою віру кості і водою покропили і ім'я перемінили Станіславом»⁴².

³⁹ Полонська-Василенко Н. Історія України. – К., 1992. – Т. I. – с. 107

⁴⁰ Літопис Руський. — с. 94.

⁴¹ Брайчевський М. Утверждение... — с. 124.

⁴² Бевзо О. Львівський літопис і Острозький літописець — К, 1971. — с. 137—138.

Вірогідно, і в XI ст., коли вже був очевидним розкол між римською і грецькою церквами, могло статися подібне, адже Ярополк був охрещений римокатолицьким священиком, тому й хрестили кості, бо переносили гробниці до православного храму. Перезаховавання ж могло здійснитися тільки в тому разі, якщо покійний був похований не за язичницьким обрядом спалення, а за християнським – закопуванням в землю.

Ольга померла в 969 р. й була похована як християнка. 1007 р. її гробниця була перенесена в Десятинну церкву і перебувала там до монгольського нашестя, під час якого, вірогідно, була пограбована.

Святослав, цей останній язичницький князь Русі-України, прожив своє коротке життя в постійних походах і боях, зберігаючи свою рідну віру.

Молодший син Святослава Володимир захопив Київський стіл, вийшовши переможцем у братовбивчій війні. Суперечливість його вчинків і діянь, а також історичні факти не дають змоги з повним правом назвати його ні останнім язичницьким, ні першим християнським князем. У 980 р. він збудував пантеон рідновірських богів на Перуновій горі, який сам же через вісім років наказав зруйнувати. Перехід Володимира до християнства є не тільки зрадою традиційної предківської віри, але й своєрідною капітуляцією перед Візантією, свідченням ідейної поразки. Що штовхало наших князів на пошуки іншої (чужої) віри – багатьма істориками вирішується не досить переконливо. Основні міркування зводяться переважно до того, що нібито то стара віра вже віджила своє, була примітивною, не задовольняла потреб класового суспільства тощо. Такі пояснення видаються нині спрощеними. Відомо, що в західних слов'ян традиційна віра протрималася ще принаймні два століття, поки не були насильно винищені святині й волхви. Нині відомі факти, що народи, котрі зберегли свої традиційні вірування, аж ніяк не назвеш відсталими чи некультурними (частина населення Америки, Австралії, Китаю, Африки, Японії та ін.).

Маловідомим є факт впровадження в Русі ісламу, про який писав арабський письменник Ал-Марвазі: «...в місяці трьохсотого року, коли вони (руси) на вернулись до християнства, релігія притупила їхні мечі й віра зачинила їм двері заняття, і повернулись вони до трудогового життя й бідності, і скоротилися у них засоби для існування.

Тоді захотіли вони стати мусульманами, щоб дозволений їм був напад і священна війна і повернення до того, що було раніше.

Тоді послали вони послів до правителя Хорезму, чотирьох чоловік із наближених їхнього царя, тому що у них цар і зветься їхній цар Володимир – подібно тому, як цар тюрків називається хакай, і цар болгарський – болтавар...

І прийшли послы в Хорезм і повідомили послання їхне. І зрадив Хорезмшах рішенню їхньому прийняти іслам, і послав до них навчати їх законів ісламу. І на вернулися вони в іслам»⁴³.

Цю подію історики датують серединою 80-х років X ст. Проте ісламізація в Україні не залишила ніяких слідів, вірогідно, просто не прижилася, будучи абсолютао чужою і незрозумілою народові. Можливо, це був ще один безуспішний експеримент Володимира після створення пантеону національних богів, а можливо сам арабський письменник мав на увазі тільки посольство Руського князя, який розсилав послів на пошуки віри. Пишучи ж про прийняття ісламу, він міг видавати бажане за дійсне.⁷

Легенди про хрещення Володимира і всього народу настільки різноманітні в різних джерелах, мають так багато розходжень, що викликали недовіру, вже в істориків XVIII – XIX ст. Описувалися ці події переважно через 100 – 200 років після Володимира. Ці записи відзначаються наївністю, а то й невіглаством літописця, котрий змальовує князя безініціативним, нерішучим, навіть якимось малоосвіченим. Незрозуміла причина його відмови від старої віри й примітивна причина вибору саме грецької віри (нібито через пишність обрядів і церковного оздоблення). Знаємо, що традиційні руські храми були оздоблені не гірше грецьких, та й обряди мали самотні з чітко виробленим богослужінням. На думку Михайла Бранчевського, літописна розповідь про вибір віри, теологічні міркування літописця, саме охрещення Русі мають цілком «карикатурний характер».

Ще менше згадок про цей епохальний для нашої історії акт знаходимо в іноземних джерелах. У списку єпархій, складеному за Костянтина Багрянородного (близько 944 р.). Русь значиться під номером 60. Це підтверджує гіпотезу про хрещення Ігоря та Ольги близько 944 р.

⁴³ Толстов С. По следам древнеХорезмиАскоА цивилизация. – М, Л. 1948.-е. 258.

В одному з рукописів Ватиканської бібліотеки, написаному в 1350 р., є малюнок про хрещення Русі. Тут зображено єпископа і церковного причетника на березі річки. Русичі стоять, чекаючи своєї черги, один із них – у воді. Місцевість схожа на Київські гори. Малюнок хрещення Русі стоїть після охрещення болгар і раніше війни 889 р. Всі картинки цього літопису розміщені в строгій хронологічній послідовності. Отже, літописець відносить хрещення Русі в межах 36 років (між 883 і 889 р.). Це відповідає й грецьким хронографам, які стверджують, що ця подія відбулася за часів царювання Михайла.⁴⁴

Від Аскольда до Володимира бачимо постійні заворушення, пов'язані зі зміною вірн, та кругі повороти: від язичництва – до християнства і навпаки. Християнина Аскольда зміщує язичник Олег, по його смерті приходять християни Ігор та Ольга, далі – язичник Святослав, християнин Ярололк, язичник Володимир приймає віру Христову. Сім разів протягом століття міняється державна політика, пов'язана з релігією. Як тут не розгубитися. як не втратити людську гідність, як зберегти духовну рівновагу і знайти правильний шлях?

Народ каже: «Чия сила, того й правда». Князь Володимир утверджував християнство в Києві силою меча й вогню. Його вірні воєначальники Добриня й Путята чинили те ж саме в Новгороді. І хоч пише через століття літописець, що в день хрещення «було видіти радість велику на небі й на землі», та й він не забуває зазначити, що Перуна оплакували «невірні люди», коли повелів Володимир прив'язати коневі до хвоста і волочити з Гори по Боричеву узвозу на ручай і дванадцятьох мужів приставив бити його палицями. І це діяли не яко древу, що відчуває, а на знеславлення біса.⁴⁵

Та й сам наказ хрестити людей виглядає у літописі аж ніяк не демократично: «...Володимир послав посланців своїх по всьому городу, говорячи: «Якщо не з'явиться хто завтра на ріці – багатий чи убогий, чи старець, чи раб, – то мені той противником буде». Далі в літописі читаємо вражаючу своїм цинізмом фразу: «І це почувши, люди з радістю йшли, радуючись, і говорили: «Якби се не добре було, князь і бояри сього б не прийняли»⁴⁶

⁴⁴ Чертков А. Описание войны великого кн. Святослава. -М., 1843. – с. 8 – 13

⁴⁵ Літопис Руський. – С. 66

⁴⁶ Там же

Більш докладну картину отрешення Новгородода подав Іоакимівський літопис. Тут розповідається, що новгородці, довідавшись про наміри Добрині охрестити їх, присягнулися на вічі не допустити його військо в місто і не дати «ідоли опровергнуть». Вони на носили дві величезні купи каміння і поставили на мости як проти справжнього ворога. Очолив боротьбу волхв «высший над жрецы славян Богомил, сладкоречия ради наречен Соловей». Новгородський тисяцький Угоняй їздив вулицями й кричав: «Лучше нам помрети, неже боги наша дати на поругание». Народ, розгнівавшись на Добриню, зруйнував його будинок, відлуплювавши його родичів. Тоді Путятя (тисяцький Володимира), найнявши 500 мужів від ростовців, вночі обійшов на човнах з тилу місто і вдерся в Новгород. Почалася жорстока «січа» новгородців, котрих було п'ять тисяч, із військом Путяті. Новгородці почали громити церкву Преображення господнього й грабувати будинки християн. На світанку підійшов на допомогу Путяті Добриня зі своїм військом і повелів палити будинки новгородців. Тоді люди побігли до своїх домівок гасити вогонь, і бій припинився.

Добриня наказав дружинникам «идолы сокруши, деревяннии сожгоша, а камении. изломав в реку вергоша; и бысть нечестивым печаль велика. Мужи и жены, видевше тое, с воплем великим и слезами просяше за ня, яко сусчие их боги»⁴⁷. Почали оголошувати, щоб люди йшли хреститися. Тих, хто не хотів цього робити, воїни волокли силоміць і охрещували в річці. Тоді й виникла тут приказка: «Путятя крести мечем, а Добрыня – огнем»⁴⁸.

Існують гіпотези, що Добриня в кінці свого життя дуже шкодував про вчинені злочини. Адже з точки зору моралі така військова служба при князеві втрачала свій благородний характер – боротьба з власним народом аж ніяк не була боротьбою за справедливість. У фольклорі збереглися перекази, що Добрині вчувалися ридання матерів і дітей, яких він безжално осиротив. Одна з північноруських билин розпочинається плачем Добрині, Який скаржить на рідну матінку: «Ти на что мейя, Добрынюшку несчастного, спородила?..», а далі йде його каяття:

⁴⁷ Татищев В. История Российская. — Т. I. — М. — Л., 1962. — с. 112-113

⁴⁸ Там же

*Я не ездил бы Добрыня по чисту полю,
Я не убивал бы Добрыня неповинных душ.
Не пролил бы крови я напрасныя.
Не слезил Добрыня отцов-матерей.
Не вдовил Добрыня молодых жен.
Не пускал сиротать малых детушек.⁴⁹*

За народними переказами, Добрыня з розпачу прив'язав собі на шию камінь і втопився в озері Ільмень. Не відомо, наскільки правдивими є такі відомості, проте їх моральний бік набув серед народу цілком природного окреслення.

Можливо, сучасники, очевидці подій залишили б нам докладніші відомості про справжню сутність насилля над традиційною вірою, якби не періодичні редагування наших літописців, з яких викидалися невігідні правителям записи і вносилися ті, які були потрібні тим чи іншим політичним лідерам. На початку XI ст. Русь уже мала своїх державних діячів, вихованих у християнському дусі, тому й з'явилася потреба у створенні легенд про тріумфальний хід християнської віри на Русі. Дослідники відзначають багато суперечностей в літописних повідомленнях про цю подію.

Однією з таких суперечностей є плутанина імен: імена патріарха Фотія і митрополита Михайла, які ніби хрестили синів Володимира і всю Київську Русь, згадуються у 988 р. Однак ці люди жили за сто років до цієї події. Вірогідно, літописці за чиеюсь вказівкою старанно заміняли шена князів (Володимира замість Аскольда), забувши поміняти імена патріарха та митрополита мабуть з тієї простої причини, що вони вже не знали, які святі отці хрестили Русь при Володимирі.

Комусь із нащадків Володимира хотілося віддати пріоритет хрестителя саме своєму предкові. Зацікавленим у такій підробці вважають Мстислава, сина Володимира

Мономаха, праправнука Володимира Святого. Мстислав, будучи «варягофілом», вніс до літопису такі варязькі елементи, котрі пізніше викликали безліч прнкрnx непорозумінь про нібито варязьке походження Русі.

«Слово о законі і благодаті» Іларіона зображує Володимира як просвітителя Русі, достойного канонізації. Це була ідеологічна кам-

⁴⁹ Песни, собранные П. Рыбниковым: В 3-х т. — М. 1909—1910. — Т. I; — М 26

панія, розпочата ще Ярославом Мудрим, і спрямована на створення культу національних святих. Деформація справжніх історичних повідомлень про християнізацію України-Русі перетворила трагічні події цілого століття (або навіть кількох століть) в одноразовий тріумфальний акт, здійснений однією людиною.

Дуже неясними в літописах постають також спроби волхвів повернутися до традиційної руської віри. Багатьма дослідниками вони характеризуються переважно з християнської точки зору як «переворот», «язичницька реакція», «антихристиянський терор» тощо.

Одним із перших повстань, зафіксованих літописом, є Суздальський виступ волхвів у 1024 р.: «Коли ж почув Ярослав про волхвів тих, то прийшов в)н до Суздаля, і захопив волхвів і розточив, а других покарав»⁵⁰.

Повстання волхвів 1071 р. було спричинене рядом поразок руських військ у війні з половцями, наступом поляків на Русь, народними повстаннями на Київщині, Ростовщині та інших місцях: «І стався заколот у городі, і всі йняли йому (волхву) віри, і хотіли побити єпископа. Єпископ же, узявши хреста і облачившись у ризи, став і сказав: «Якщо хто хоче віри йняти волхву – хай за ним іде, а хто ж вірує в хреста – нехай іде до нього (до єпископа)». І розділилися люди надвоє: князь же Гліб і дружина його стали коло єпископа, а люди всі інші з волхвом, і стався заколот великий вельми. Гліб тоді, узявши топір під полу, прийшов до волхва... вийнявши топір, розтяв його»⁵¹. Причина повстання настільки слрімітивізована літописцем, що не викликає довіри: волхв говорив, що він усе знав і ганьбив віру християнську, а також намірявся перейти по річці Волхову. Не такий вже великий злочин вчинив цей волхв, щоб бути зарубаним самим князем. До того ж, цей уривок із літопису ще раз (може, навіть проти волі автора) наочно показує надзвичайну силу впливу волхвів на людей. На бік християнського єпископа став лише князь і його дружина. Цей факт знову таки показовий, оскільки християнство в XI ст. ще залишалося вірою панівної верхівки суспільства.

Найбільші з подібних повстань були в Новгородській, Ростовській, Київській землях (1144). Великим повстанням у Києві було

⁵⁰ Літопис Руський. — с. 85

⁵¹ Літопис Руський, ст. 111

також повстання, підняте волхвами в 1068 р. Народне віче постановило вигнати з Києва князів, які зазнали поразки в битві з половцями, і посадити на престол князя Всеволода, що й було зроблено.⁵² Найчастіше причиною повстань були поразки князівської дружини, яка не могла захистити народ від ворожих нападів, або грабіжницька економічна політика, що іноді призводила до голоду найбільших верств населення. Тоді причину цього бачили в чужій вірі, яку прийняли й нав'язали народові князі.

Незважаючи на нещадні розправи з рідновір'ям, церковники все ж не забороняли приносити жертви у вигляді їжі, яку новонавернені християни тепер несли до церкви, та й князі не гребували музикою, веселощами на бенкетах, які церквою заборонялися. Часом конфлікти виникали між церковниками та народом і навіть князями, коли церковні пости збігалися з традиційними святами, що вимагали ритуальної м'ясної їжі. У XII ст. відбувалися запеклі сутички за право дотримання дідівських звичаїв. Князівсько-боярські кола нерідко ставали на бік народу і протестували проти надмірної суворості християнських єпископів.

Так було знято сани єпископів із Нестора і Леонтія, котрі забороняли вживати м'ясну їжу на Різдво і на Великдень. На захист прадідівських звичаїв виступив єпископ Федір, один із небагатьох українських церковників (більшість були греками). Він відзначався світлим розумом, красномовством та сильною волею. Федір переміг Ростовського єпископа Леонтія у дискусії, влаштованій Андрієм Боголюбським, і захистив рідновірські традиції, його доля була сумною: церковники не могли простити йому такого зухвальства і, звівши на нього наклеп, звинуватили у волхвуванні. Єпископ Федір був страчений, а його книги спалені на торгу перед народом.

Серед князівських родів були окремі особи, які підтримували волхвів або таємно поклонялися прадавнім богам. Так, Судислав, брат Ярослава Мудрого, був прихильником традиційної віри, за що Ярослав погрожував йому стратою. Таємні зв'язки з волхвами підтримував і син Ярослава Ігор. Повідомлення про боротьбу християнської церкви з традиційною вірою знаходимо ще й у XV – XVI ст. Ці записи свідчать, що в глушині, в лісових хащах, у горах ще

⁵² Там же. с. 104 – 105

існували стародавні капища, мольбища, священні дерева, скелі, ідоли. Тут молилися українці, які не принизили свої душі, не віддалились в рабство до чужого бога.

Християнське віровчення в Україні

Священною книгою християн, як відомо, є біблія. Проте не завжди ця книга існувала в такому вигляді, як ми її знаємо зараз. Створювалась вона протягом кількох століть різними людьми і складалася не завжди з одних і тих же текстів. Деякі зі складових частин біблії церковники вважали неканонічними і вилучали їх як шкідливі для народу (напр., книги Неемії і пророка Варуха, одкровення Іоанна Богослова тощо). До кінця XVI ст. єдиного канонічного тексту біблії не було. Ним стала вважатися лише біблія, видана в Острозі 1581 р. Іваном Федоровим.

Основна маса християн ніколи докладно не знала і не розуміла суті догматичних змін і дискусій, які точилися серед церковних мудреців та духовних пастирів. То не зайвим буде зробити невеличкий екскурс в історію створення біблії та формування християнського віровчення як на його батьківщині, так і в інших країнах.

Першу в Україні спробу пояснити народові справжнє походження християнського святого письма зробив у 1905 р. Іван Франко, видавши книжку «Сотворіння світу».⁵³ Прагнучи відкрити народові те, чого досягла історична наука, він писав: «...до «айглубших тайників науки має вільний доступ кождий чоловік, у кого в серці горить чисте і святе бажання – пізнати правду, і в кого розум настільки вироблений, щоб зрозуміти й оцінити її»⁵⁴.

Найдавніші тексти, які євреї взяли до своєї біблії, були створені мирними хліборобами, правдивими й лагідними, закоханими в природу й музику шумерами. Коли кочові племена семітів завоювали їх, рабини почали переписувати шумерський епос та міфологію з їхніх глиняних клинописних табличок, створюючи таким чином своє «святе» письмо. На основі біографії видатних історичних осіб Ур Намму, Гаммурабі, Саргона Першого рабини створили вигадану постать пророка Мойсея, який нібито був автором П'ятикнижжя, що увійшло до складу Старого Заповіту. Нині відомо, хто був справжнім автором пер-

⁵³ Франко І. Сотворіння світу. – Вінніпег. Май, 1918 (перевидання Славина Яворського. 1984)

⁵⁴ Там же – с. 48

ших біблійних текстів. Це рабин Езекиєл, який взяв у шумерів основні богознавчі концепції, законодавчі основи, оповідання про сотворіння світу, світовий потоп. Ноїв ковчег (у шумерів Зюдзюрин ковчег) і пристосував їх до іудейських інтересів. Він також скомпонував «Божі заповіді Мойсея», які запозичив із шумерських законів, що були викарбувані на кам'яній стіні володаря Гаммурабі.

Другим творцем, продовжувачем справи Єзекиєла, став Ездра, що походив з касти рабинів-садукеїв. Він збудував іудейський храм Єгови в Єрусалимі, де в 444 р. до н. е. виголосив промову і зачитав свої ж писання, назвавши їх Мойсеевими. Ездра зумів переконати свою паству в тому, що це «святе письмо» знайдене ним в руїнах Єрусалимського храму царя Соломона. Отже, як пише Лев Силенко, «жидівські сини Езекиєл та Ездра зуміли поставити свій народ у центрі сівту. А наші архиереї співають про чудо-храм царя Соломона – синагогу»⁵⁵.

Нині шумерологи та єгиптологи знаходять все більше давніх текстів, які при зіставленні за старозаповітнимк красномовно свідчать про пряме запозичення. Наприклад, приповідки Соломонові взяті з єгипетської книги «Поучення Аменхотепа» (дослідження професора Шонфіла). У Біблії також наявні запозичення з Гетітського кодексу хліборобських племен Малої Азії. Навіть самі євреї в «Світовій історії єврейського народу» визнають це: «Ми тепер знаємо, як багато навчився Ізраїль від Єгипту і Месопотамії» (с. 347).

Книги Нового Заповіту склалися в перші століття нашої ери послідовниками вчення Ісуса Христа. Це були так звані Євангелія. Слово євангелія первісно означало «винагорода за благу вість». Пізніше стало означати саму «благу вість» про появу видатної особи. Цим словом стали називати й книги, в яких викладений життєпис Ісуса. А євангелістами називають авторів цих життєписів, яких у біблії нині чотири: Матвій, Марко, Лука, Іван. На початку нашої ери таких євангелій писалися сотні, і кожне з них мало свою версію про життя, муки і воскресіння сина Божого. Існувало безліч різних християнських сект. Автор II ст. Цельс писав, що його сучасники християни не відчували докорів сумління, переписуючи й виправляючи євангелія по три-чотири рази, щоб заперечити різні звинувачення на свою адресу.

⁵⁵ Мага Віра. — с. 180.

У Римській імперії ще вважалося, що віра в Христа – рабська, тому поважні римляни трималися своєї традиційної віри. Візантійський імператор Костянтин (274 – 337), який в тривалій боротьбі з Максентієм потребував допомоги, контактував з рабами-християнами. Вони робили несподівані напади на ворога із засідок, таємно повідомляли імператора про рухи противника. Тому в 313 р. Костянтин надав «Міланський едикт», який надавав християнам рівне право з представниками інших віросповідань і створив вигідні умови для розвитку християнства.

Проте серед християн існувало стільки поглядів на Ісуса Христа, скільки було громад: одні казали, що Ісус – бог, другі – напівбог, треті – син іудейського бога Єгови, четверті зовсім не визнавали його богом, вважаючи лише пророком тощо. Тоді імператор Костянтин, сам язичник, вирішив об'єднати ці громади, спрямувавши їх на користь імперії. В 325 р. він скликав собор єпископів, який відбувся в невеличкому селищі Нікеї, щоб устійнити головні християнські канони. Між святими отцями розпалилася суперечка, що дійшла до бійки. Єпископ Миколай виступив за впровадження культу Святої Трійці. його противником став архиєрей Аріус, котрий твердив, що поняття Святої Трійці є «поганським», тобто язичницьким. Тоді Миколай жбурнув у Аріуса цеглину, розбивши голову, зірвав з нього ризи і вирвав з рук євангеліє. Імператор підтримав Миколая, визнавши, що проголошення Ісуса богом буде вигідне для нього самого, бо він стане вважатися намісником бога на землі. Іконописці почали зображати бога з обличчям імператора.

Після Нікейського собору всі євангелія, крім чотирьох, котрі й нині є в біблійі, були заборонені й визнані *апокрифами* (недостовірними).⁵⁶

Але теологічні суперечки, що не вщухали протягом кількох століть, час від часу вимагали перегляду основних положень віри. Відбувалися інші собори, які, зрештою, привели до остаточного поділу християнських церков на Східну й Західну. В 1054 р. папа Лев IX та патріарх костянтиннопольський піддали один одного анафемі (церковному прокляттю). З цього часу починається самостійне існування двох церков: Східної (куди входять ортодоксальна або справославна» та греко-католицька) і Західної (римо-католицької).

⁵⁶ Первісне значення слова - сокровений, таємний (з грец. *απόκρυφος*)

Сучасні наукові відкриття проливають світло на невідомі раніше сторінки життя Ісуса. Нині вже перестали заперечувати його існування, оскільки визнано, що цілком можливо Ісус був історичною особою. В 40-х – 50-х роках ХХ ст. на узбережжі Мертвого моря в Ізраїлі проводилися археологічні розкопки. В Кумранській печері були знайдені давні рукописи, з яких дізналися про дати з життя царя Ірода, Ісуса, його брата та одного з апостолів. Цар Ірод помер у 4 р. до н. е., отже, Ісус не міг народитися після смерті царя, адже за біблією Ірод, шукаючи Ісуса, влаштував спобиття немовлят», котрим було близько двох років. Значить, Ісус народився раніше Різдва Христового? Дослідження деяких зарубіжних вчених переконливо доводять, що Ісус був врятований від смерті своїми учнями, котрі лід час сонячного затемнення зняли його з хреста. Він був одружений з Марією Магдалиною і мав сина Вараву. Проживши близько сімдесяти років, Ісус загинув лід час нападу римлян на фортецю Масада⁵⁷. Для створення нової віри церковникам потрібні були легенди про воскресіння боголюдини, і вони їх створювали. Цікаво, що в євангеліях описи воскресіння Ісуса практично відсутні, тільки повідомляється, що він воскрес.

В Україні протягом останнього тисячоліття існувало кілька різновидів християнства: православ'я, греко-католицтво (уніатство), римо-католицтво та різні секти протестантів.

Українське *Православ'я*⁵⁸ бере початок від перших хрещень Русі. І хоча хрещень було кілька, а процес християнізації досить тривалий, початком християнського православ'я слід вважати час найперших хрещень, а не відрахувати від розколу 1054 р. Християнство, прийняте Руссю в Візантії, з самого початку набуло виразно окресленого ортодоксального характеру.

Довгий час, коли церковні пастирі були переважно іноземцями, церква була відірваною й ворожою до народу. За татаро-монгольської навали люд стихійно повертався до рідної віри, вважаючи це

⁵⁷ Див.: Донини А. У истоков христианства — М., 1979.

⁵⁸ Східна церква вживає язичницьке слово православ'я замість прийнятого у світі — ортодоксія. Православ'я означає: *прав* — всесвітній божественний закон, що править світом, та славлення — назва язичницької богослужби. Можливо саме так називалася стара українська віра.

лихоліття карою за віровідступництво. В Литовській державі українська церква ще зберігала свій ортодоксальний напрям.

Значного поширення в Україні набули монастирі. Традиція монастирського життя запозичена Україною з Візантії. Хоча перший монастир був організований на березі Нілу (в Фівадії) ще в 322 р. Монах Пахомій прийняв сто учнів, щоб навчити їх вірі Христовій. Слово монах походить від грецького μοναχος – один, єдиний. Монастирське законодавство вперше було складене Василієм Кесарійським. Його «Правила» були першою серйозною спробою дати закон монастирського співжиття. В Україні найбільшого поширення закон Василя набув у XVII ст., коли монастирі зміцніли, мали великі землеволодіння і потребували значної робочої сили, якою й були монахи (ченці). Будівництво монастирів стало вважатися богоугодною справою, тому представники знатних шляхетських родин вважали своїм обов'язком фундувати, будувати, всіляко підтримувати монастирі.

Проте, польсько-католицька експансія в Україні стала причиною руйнування багатьох православних церков та монастирів. Найзначніші магнатські роди визнали католицизм державною релігією, зрадивши православ'я.

Після приєднання України до Московії Українська церква ще 32 роки була окремою православною церквою, бо церковні пастирі (наприклад, митрополит Сильвест Косів) не визнавали дійсними угоди Переяславської Ради. Фактично Українська церква була автокефальною, тобто самоуправною. Церковники говорили: «Нам лучче смерть прийняти, нежели митрополиту із Москви». Москва підкупом домоглася висвячення митрополита Гедеона і визнання цього акту константинопольським патріархом Діонісієм, якого задобрили багатими дарами – «три сорока соболей й двести червонных» (Іван Огієнко). Отже, передача в 1686 р. Української церкви Московському патріарху була протизаконною, адже здійснили її без згоди України. Так Українська церква втратила свою автокефалію, почалася русифікація українського народу Московською церквою.

Українських єпископів вивезли до московських парафій, а московських настановили в Києві й по всій Україні. В 1677 р. патріарх Московський Іоаким наказав видерти з українських книжок сторінки, які були «несходны с книгами московскими», а надалі велів над-

силати всі книжки в Москву для цензури. Богослужба в церквах велася російською мовою. У тексти біблії вносилися політичні корективи. Наприклад, український вислів «щоб кожний муж був паном у домі своєму, і щоб це було повідано кожному його рідною мовою» переклали на російську: «Да будет страх им в жилищах их». Священний синод дав наказ вилучити всі українські букварі й обміняти їх на московські. Так тривало близько двох з половиною століть.

Відновлення автокефалії Української православної церкви почалося лише в 1917 р. Митрополит Василь Липківський очолив рух за українізацію церкви, було створено понад 5 тисяч парафій УАПЦ (Української Автокефальної Православної Церкви). Та й тут Москва не потерпіла самостійності – в 1938 р. всі українські єпископи були звинувачені в українському «буржуазному націоналізмі» і загинули по тюрмах та засланнях.

За Сталіна були знищені українські храми, а християни знову прилучилися до російського православ'я, яке за сталінською теорією «національних пріоритетів» мало право на існування.

Перші спроби запровадження в Україні католицизму відомі ще з кінця XIV ст. У Литві католицька церква виникла в 1387 р., відтоді почався планомірний наступ на церковні права українців та білорусів. Римський папа Кіпріан разом з Литовським князем Ягайлом хотів об'єднати католицьку й православну церкви, однак ця спроба не вдалася.

1439 р. папа Євгеній IV проголосив Флорентійську унію, а Київський митрополит Ісидор підписав цей акт возз'єднання руської православної церкви з католицькою. Ця унія викликала протести народу: Ісидора заарештували, зняли з посади митрополита і прогнали з України. В 1472 р. Флорентійська унія була ліквідована постановою православної церкви.

1596 р. проголошено Брестську унію, таємну угоду папи римського з верхівкою українського духовенства, проти чого був скликаний собор православних пастирів, який закликав православних боротися з унією. На Лівобережній Україні унія була ліквідована в 1654 р., а на Правобережжі лише в 1839-му. Однак на Західній Україні греко-католицькі (уніатські) парафії існували довго, аж поки їх ліквідував сталінський собор 1946 р. Ця віра для багатьох сімей стала везвичною, тому нині відбувається відновлення греко-католицької церкви в Україні.

На заході України існують також і римо-католицькі парафії.

Протестанство також має в Україні свою історію. В XIV – XVI ст. майже всю Європу охопила хвиля реформаційних рухів. У чесько-гуситських війнах брало участь багато українців. Князь Федір Острозький послав своє військо на допомогу повстанцям, що воювали проти реакційної католицької церкви. Реформаційні протестантські рухи були спрямовані не стільки проти католицизму взагалі, скільки проти феодального та церковного (монастирського) землеволодіння. Протестанти виступили також проти окремих церковних догматів. Наприклад, положення про Святу Трійцю: вони вважали, що Ісус був звичайною людиною, а не месією. Діву Марію не визнавали богородицею. На думку протестантів, іудейська віра походить від бога, а християнська – від людини. Вони не визнавали ікон, мощів, хрестів, церков, монастирів. Раннє протестанство виступило проти посередництва церкви між людиною і Богом. Вважається, що людина може сама молитися Богові без попів і церковних церемоній. Протестанти відмовилися від верховенства папи римського, від пишноти церковного оздоблення та багатих риз священників. Із усіх іаїнств визнають тільки хрещення (рідше – причастя). Біблію вважають авторитетом.

З самого початку існування протестанство розпалося на безліч різних сект: лютеранство (1517), кальвінізм (1530-ті роки), англіканство (1534 – державна релігія Англії), реформатські церкви різновид кальвінізму та ін.

Відгомін протестанства дійшов в Україну в проповідях так званої «єресі жидовствуючих». Назву пов'язують з ідеями вченого єврея Захарії Скари, що був лікарем Київського князя Михайла Бельковича. Пого прихильниками була значна частина городян, купців і навіть представників нижчого й середнього духовництва. У проповідях «жидовствуючих» їх приваблювала пошана до простої людини, викриття церковних ієрархів та їхньої удаваної святості, раціоналізм тощо. Отже, протестантські рухи були спробою звільнитися від тих ортодоксальних церковних догм, що не відповідали ідеям епохи Ренесансу та Реформації.

У часи, коли церква тримала монополію на освіту, науку, книгодрукування, значну роль відіграли **церковні братства**, котрі фондували розвиток шкільництва серед різних верств населення.

Хоча братства були православні, проте основні ідеї протидії засиллю церковників у світському житті вони запозичили з європейських антицерковних рухів.

Більшість протестантських общин та громад поширилися в Україні переважно в ХІХ ст. Це общини пізнього протестанства. Їхнє віровчення має відмінності від основних християнських положень і обрядів. Наприклад, реформаторські общини діють в Закарпатській області, це переважно угорці за національністю. Один із головних догматів говорить про безумовне призначення одних людей до спасіння в раю, а інших – до погибелі в пеклі, яке визначене Богом. Але сама людина не знає, для чого саме її призначив Бог. Баптисти (від грец. *τίζω* – занурюю у воду, хрещу водою) з'явилися в Україні в другій половині ХІХ ст. Баптистською общиною керують виборні люди, а всі члени общини, вважаються рівними. Вони не визнають святих, мошів, ікон, розп'яття. Святкують тільки ті свята, що пов'язані з біографією Ісуса Христа, а також День Жнив, День Єдності, введені ними самими. Адвентисти (від лат. *adventus* – пришествя) вважають, що скоро слід чекати «другого пришествя» Ісуса та «страшного суду» над грішниками. Вони вірять в те, що до царства божого потраплять тільки адвентисти, тобто праведники. Общини адвентистів зосереджені переважно в Чернівецькій, Черкаській, Вінницькій, Закарпатській областях. П'ятдесятники з'явилися в Україні у 20-х роках ХХ ст. Назва пов'язана зі Святою Трійцею, яка припадає на п'ятдесятний день після Великодня і найбільше святкується общиною. Свідки Єгови (єговісти) вважають, що після перемоги Христа над Сатаною вони разом з усіма воскреслими єговістами увійдуть до «тисячолітнього царства».

Така різноманітність догматичних поглядів у межах однієї християнської віри завжди була причиною багатьох міжконфесійних конфліктів, розпалювала нездорові пристрасті й ненависть серед парафіян та їхніх духовних пастирів. Іноді під час таких суперечок доходило до бійок, лайки, проклять та відбирання церков і церковного майна.

Християнство не принесло ні реального облагородження звичаїв, ні підвищення моральності й духовних якостей людей. Розходження між Заповідями божими і реальними життям людей призводило до втрати духовних орієнтирів, які стали причиною

великих військових і соціальних потрясінь, втрати державності й чужоземного рабства. Не кожен українець нині готовий визнати цю причину нашого занепаду.

Руські волхви тисячу років тому, вбравшись на Олеговій горі, застерігали киян, прококуючи тяжкі наслідки цієї духовної зради. Та князі не хотіли слухати святих старців, насильно штовхаючи народ на цю зраду. Таке запаморочення на думку волхвів триватиме тисячу років. Ті довгі роки вже проминули – час повертатися до своїх праджерел, до природної гармонії, до справжньої національної духовності вже на новому витку космічної спіралі.

Двовір'я та повернення до традицій

Вперше термін двовір'я був ужитий в XI ст. Феодосієм Печерським для характеристики нового на той час явища – мирного поєднання обох вір (язичницької віри й християнства) у свідомості русичів. Літописець писав: «Називаючись християнами, а по-поганськи живучи» і пояснював далі: «Бо хіба се не поганськи ми живемо, якщо в стрічу віримо? Адже якщо хто зустрине чорноризця, або вепра-одинця, або свиню, то вертається, – а чи не по-поганському се є? Се ж по диявольському наущению одні сеї приміти держаться, а другі і в чханя вірять, котре буває на здоров'я голові. Але цими і другими способами всякими диявол обманює, хитрощами переваблюючи нас од Бога: трубами, і скоморохами, і гусями, і русаліями. Ми ж бачимо ігрища витолочені і людей безліч на них, як вони пхати стануть один одного, видовища діючи, – це бісом задумане діло, – а церкви стоять, і коли буває час молитви, то мало їх знаходиться в церкві»⁵⁹.

Таке явище в науці було назване православно-язичницьким синкретизмом (у перекладі з гр. – поєднання). Двовір'я як форма компромісного існування протилежних світоглядних концепцій з'явилося вже в перші десятиліття після християнізації. Це цілком зрозуміло, адже ранні християни, заперечуючи й відкидаючи стару віру, все ж не могли створити для своїх теологічних концепцій ніякої іншої категоріальної системи, крім тої, що вже існувала в традиційній вірі. Отже, весь понятійний апарат був використаний і перенесений до християнства зі старої віри, оскільки і наука, й філософія, і мистецтво все ще залишалися рідновірськими.

⁵⁹ Літопис Руський. – с. 105.

Обрядова практика рідної віри не зникла з прийняттям християнства ні серед народних мас, ні серед освіченого князівсько-боярського середовища. Ознаки рідновірської богослужби оживали в літургійних діях, у повсякденному житті, в священних жертвоприношеннях, в застосуванні ладану, кадила, в окропленні священною водою й покладанні священником рук на віруючого, у вшануванні певних дерев і тварин, джерел, природних явищ.

Православно-язичницький синкретизм вироблявся завдяки постійним поступкам християнства рідновірським звичаям і обрядам. Чимало істориків відзначають цей факт. Так, один із провідних російських істориків В. Соловйов з роздратуванням писав про візантійських імператорів: «Замість того, щоб успадковану ними язичницьку державу піднімати до висоти християнського царства, вони навпаки, християнське царство принизили до рівня язичницької самодостатньої державності»⁶⁰. Отже, християнство, яке прийшло до нас із Візантії, вже мало значний двовірський вигляд візантійського (античного) походження.

Пошуки Володимиром нової віри свідчать про ідеологічну кризу, котра потребувала нової ідеології. Прийняття християнства не було єдиним із можливих варіантів заміни старої ідеології. Тим більше, що традиційна руська віра, на думку багатьох вчених, не була тупиковим шляхом у розвитку світогляду й духовної культури народу. Навпаки – загально визнано, що Русь перед християнізацією була державою з глибокою культурною традицією. Тільки церковні ідеологи, як за давніх часів, так і сучасні, абсолютно безпідставно і тенденційно писали, що нібито руси були «дикими» і некультурними, і тільки «справжня» віра їх просвітила. Нині мусимо переглянути своє ставлення до застарілих облудних теорій, адже навіть з літописів бачимо, що традиційна руська віра була досить серйозним противником християнства.

Служителі рідновірських культів були високоосвіченою верствою суспільства, носіями повитивних знань – стародавньою інтелігенцією. Християнські священники забороняли астрономію, філософію, риторіку, хліборобські обряди, ототожнюючи їх із язичницькими кощонами. Та з часом і вони не встояли перед цими

⁶⁰ Соловьев В. Собр соч. — Т. 7. — с. 288

тисячолітніми традиціями. Українське православ'я має самобутній, неповторний характер саме завдяки цьому синкретизму, який і відрізняє українську релігійну культуру від культур інших народів.

У чому ж сутність нашого двовір'я? Переважна більшість християнських культів запозичена з традиційної віри. Наприклад, культ ясел, що існував у Русі ще в I ст. («Велесова книга»), до християнства внесений тільки в XIII ст. Культ дерева, який слов'яни мали споконвіку і який заперечувався раннім християнством, повернувся до нас із Північної Європи у вигляді Новорічної ялинки. Жертвоприношення християни перетворювали в обряд причастя до «тіла й крові» Ісуса Христа у вигляді хліба й вина.

В українському православному обряді залишилося рідновірське «жертвенне посвячення», яке ми знаємо у вигляді Великодніх короваїв, що випікаються обов'язково з дріжджового тіста, хоча називаються нині ці короваї єврейським словом пасха, яке дослівно означає «перескочення». Походження його описується в біблій. Господь хотів повбивати «в єгипетській землі кожного перворідного від людини аж до скотини» (крім євреїв) і вчинити суд над усіма єгипетськими богами. Щоб знати, в яких будинках живуть єврейські сім'ї, він наказав євреям помазати свої житла кров'ю жертвовного ягняти. Це йому буде знаком, що ці житла треба «перескочити», тобто обминути. Звідси й походить назва свята Паска, яке господь наказати святкувати всім євреям.⁶¹

У православному святі Великодня зберігся відгомін рідновірського свята Відродження Весняного Сонця (Воскресіння Дажбожого). Збереглися й традиції випікання святкових короваїв як ритуальної Великодньої їжі, що в інших народів не збереглося. Під впливом біблійних приписів римо-католики перейняли рецепти пасхального тіста в євреїв: прісне тісто, що готується без бродила. Це ще більше посилює суперечності між Східною й Західною церквами.

Переваги традиційної етнічної віри перед християнством яскраво виявилися в досконалості календарної системи з її 19-річним і 28-річним циклами. Назви українських місяців ніби констатували зміни у природі та пов'язані з ними обряди, господарські роботи. Біблійні приписи відносно святкувань і обрядів, які склалися в

⁶¹ Біблія. Книга Вихід. 12. 1 – 14.

зовсім іншому, жаркому кліматі Ізраїлю, Греції, та Риму, не відповідали українській, сформованій віками системі. Календар православних свят нині відстає від язичницького і католицького, тому потребує деяких уточнень, зокрема астрономічних.

Не маючи чим замінити культу давніх Богів, християнство створювало легенди про святих мучеників і пристосувало їх святкування до рідновірських свят. Святі стали вважатися покровителями різних ремесел, захисниками проти стихійних лих тощо. Наприклад, свята Варвара – покровителька теслярів, мулярів, ремісників та захисниця заміжніх жінок. Святий Йосиф – покровитель бідних, сиріт та дівчат на виданні; свята Катерина – оберігає дівочу чистоту; святий Валентин – допомагає закоханим; святий Мартин – покровитель п'яниць та обдурених чоловіків. Святий Власій, як і Велес, став покровителем худоби, а Ілля-пророк виконував функції Перуна.

Цікаво, як трансформувався в Руській землі культ Параскеви-П'ятниці, занесений до нас в X – XI ст. Її життєпис розповідає, що Параскева народилася в сім'ї переконаних християн, які особливо шанували день страстей господніх – п'ятницю. Тому й назвали дочку П'ятницею, що по-грейськи звучало Параскева. Отже, в Україні Параскева-П'ятниця мала б виглядати як щось на зразок «масла масляного» або «хліба хлібного». Параскеву переслідували за християнську віру під час правління імператора Діоклетіана, котрий жорстоко розправлявся з християнами. Параскева під тортурами не зреклася віри Христової. В Україні, де було ще мало християн, далеко не всім була близька доля Параскеви. Тому церква, враховуючи потреби віруючих, надала Параскеві таких функцій, які не мають нічого спільного з грецькою легендою. Вона – покровителька торгівлі, домашнього господарства, допомагає дівчатам вийти заміж, а породіллям – народити дитину, безплідним дає плодючість. Параскева опівується також жіночим рукоділлям, як і давні богині Дана і Мокоша.

В Україні можна знайти безліч ознак двовір'я, як у церковних обрядах, так і в церковному мистецтві. Це, передусім, включення давніх магічних знаків у християнське церковне будівництво, в оздоблення храмів. Так, наприклад, багатьма дослідниками відзначається неканонічність Київського Софіївського собору, особливо внутрішнє оздоблення, яке називають «язичницьким фоном». Не дивно, що рідновірці в XI ст. приходили в цей храм як у свою наці-

ональну святиню. Храм втілює індоарійську ідею райського саду, яка матеріалізується в стовпах-колонах, що символізують стовбури дерев. Це уявлення про світове дерево, в якому метафорично закодована модель Всесвіту, знайшло своє відображення в смислового розділі простору храму на три сфери: верхню – божественну, середню – світ людей і нижню – потобічне царство. І хоча ікони тут християнські, розміщення їх цілком відповідає руським канонам давнього храмобудівництва. Орнаменти Софії виконують роль семантичних меж, обрамлення для іконописних сюжетів. Символіка цих візерунків – знакове втілення ідеї безкінечності Всесвіту. Виткі рослини з трилистниками – хміль, який використовувався для приготування ритуальних напоїв у традиційній вірі. Цей символ сягає ще індоарійських глибин.

Зображення трилистників пов'язують з приготуванням священної соми (хаоми). Цікаво, що плетений орнамент, як у Софійському соборі, так і в інших мистецьких творах, має зв'язок з технологією плетіння з ниток. Кожен вузол мав певну магічну роль і свою назву: вузол «живота і смерті», «вузол Геракла». Ортодоксальне християнство засуджувало архаїчну магію вузла (наузу – чаклунства), тому й Софія Київська видавалася їм язичницькою, неканонічною. Хоча пізніше християни запозичили в рідновірців амулети-плетінки, тільки надали їм форму хреста.

Нині збувається пророцтво руських волхвів, і хоча усвідомлення буття завжди відстає від самого буття, в умах і душах мислячих українців уже пробуджується генетична пам'ять про свою прадідівську віру. Нині ми скидаємо кайдани свого тисячолітнього духовного рабства, і оглядаючись назад, бачимо, скільки мук і страждань принесла чужа віра нашому народові. Хоча ще не кожен українець може це зрозуміти – ще дуже сильні пережитки чужовір'я у їхній свідомості. Релігія, що заборонила більшовиками, тепер визнається нормальним культурним явищем. Це, нарешті, дасть змогу вільно знайомитись з біблією, яка тепер стала доступною широким масам. І, як сподівався Іван Франко, хто має розум, той сам, не з чужих слів і проповідей, зрозуміє сутність християнських догм.

Повернення до традиційної віри – нині є нелегкою справою. Зараз важко відновити знищену культуру. Та й не може бути в історії такої реставрації чи ретроспективного повернення у минуле. Проте

безперечно одне – нині всі народи повертаються до природного існування на Землі. Збагнувши, якими можуть бути наслідки безастрережного споживацького ставлення до природних багатств, людство починає розуміти глибокий зміст вірувань своїх предків, спрямованих на гармонізацію душі й тіла, людини й космосу.

Громади рідновірів, ще малочисельні, мають два напрямки. Послідовники вчення Лева Силенка вважають, що є один істинний бог українців – Дажбог. Учні професора Володимира Шаяна визнають усіх прадавніх українських Богів. Дослідження й збереження найдавніших обрядів, звичаїв, ритуалів, пісень, танців, міфології, народної мудрості обома рідновірськими напрямками має величезне значення для української культури. Крім того, Українська автокефальна православна церква не тільки не забороняє, але й впроваджує в свою обрядовість елементи рідновір'я: колядки, щедрівки, веснянки, Великодні поминальні ритуали, Купальські вогнища та ін. Чи зможе вона в майбутньому позбутися чужих єврейських молитов і символів, і повернутися до органічної традиційної віри?

Поняття Бога в кожного народу своє. Хоча незаперечною є істина, що Бог для всіх – один. Для вас – це сус Христос, для вашого сусіди – Дажбог, для когось іншого – Будда чи Магомет або щось на зразок Природи чи Абсолютного розуму. І це цілком природно, Прояви божественної сили, незбагненність буття завжди хвилюють людство, збуджують його уяву й прагнення до пізнання істини. Тому спід бути терпимими до віросповідання інших людей, адже всяка віра має на меті вдосконалення людини. Природність віри, її відповідність геокulturі народу має величезне значення для його ментальності, духовної зрілості і навіть історичного розвитку. Віровідступництво, прийняття чужої віри завжди засуджувалося в народі. Фактичне двовір'я українців, яке має тисячолітню історію, переконливо свідчить про феноменальну живучість народних традицій, які ми мусимо відродити і зберегти.

КОЛО СВАРОЖЕ (Український язичницький календар)

*І ті свята –
Перше Коляді».
І друге – Ярь,
І Красна Гора.
І Овсяна
Велика і Мала...
А Богів купільте
І Даждя шануйте.
Влес Книга*

Людина має жити синхронно з вібраціями космосу, як ритмічний організм. Свята чергуються з періодами буденної праці. Хаотичність, невпорядкованість життя руйнує тіло і душу. Всі свята Кола Сварога покликані гармонізувати тілесну і духовну сутність людини з божественними космічними ритмами природи, Бога. Святкові обряди, узгоджені з річними фазами небесних світил, розвивають і зміцнюють добрі, корисні природні сили і нейтралізують шкідливі ворожі енергії. Тому в старі часи кожен обряд здійснювався тільки у певний, строго визначений старійшинами, волхвами, жерцями, час Кола Сварога (Зодіаку, річного календаря).

Предки українців святкували вісім головних Сварожих свят: Різдво Божича, Колодій, Великдень, Зільник (Трійця, Русалії), Купайло, Боги-Спаси, Свято Врожаю (осіннє рівнодення), Калиту. Між цими Великими святами були менші, але важливі свята: Місяця, Дани, Громниці, Пташине свято, Велеса, Вербиці, Ярила, Радуниці, Рахманського Великодня, Лади, Симаргла, Перуна, Весілля Свічки (Комина), Рожаниць, Мокоші, Свято Плуга, Свято Рода та інші.

Праукраїнський календар відповідав фазам небесних світил: Місяця і Сонця. Кожен місяць цього календаря має чотири тижні (фази Місяця), тобто 28 – 29 днів. Це є причиною періодичної появи тринадцятимісячних років, які чергуються з дванадцятимісячними роками. Тому рідновірські свята щороку можуть змінювати дату.

Вважаючи юліанський календар як такий, що не відповідає астрономічному стану Космосу, всі, зафіксовані в XIX ст. дати свят слід перенести на григоріанський стиль, без змін, але врахувати астрономічні особливості (Молодика, Повні, Сонцестояння і Рівнодення). Таким чином можливо встановити дату народновірського свята.

Пропонована реконструкція язичницького календаря відповідає Сварожому Колу 1994 року, тобто від 1 березня 1994 р. до 28 лютого 1995 р.

2009 р. - 7517 р.

25 лютого	Новоліття (Молодик о 3:35)
15 березня	Вербиця
19 березня	Чистий четвер
22 березня	Великдень Дажбожий
25 березня	Благовіщення
29 березня	Радуниця
15 квітня	Свято Прави
22 квітня	Лада
23 квітня	Ярило
1-2 травня	Майя, Жива
4-10 травня	Русалії
15 червня	Світовид Літній
21-22 червня	Купайло (Сонцестояння о 8:45)
20 липня	Свято Перуна
27 липня	Чур, Паликопа
1 серпня	Медовий Спас
6 серпня	Яблучний Спас
16 серпня	Хлібний Спас
1 вересня	Симаргл (Свято вогню)
7-8 вересня	Рожаниці
14 вересня	Свято Вирію
23 вересня	Світовид Осінній (Рівнодення о 00:18)
1 жовтня	Мати Слава
10 жовтня	Дідова субота
16 жовтня	Мокоша, Баби
1 листопада	Свято Сварога
24 листопада	Доля Дівоча
30 листопада	Калита - Доля парубоча
6 грудня	Велес, Мороз
21 грудня	Різдво Божича Коляди (сонцестояння о 19:46)
22 грудня	Свято Рода
3 січня	Дана

25 січня	Свято Домовика
2 лютого	Стрітєння, Громниця
8-14 лютого	Велесовий тиждень
22-28 лютого	Колодїй, Масляна
16 березня	Новолїття

БОГИ ПОКРОВИТЕЛІ ДНІВ ТИЖНЯ

Неділя	Сварог і Дажбог
Понедїлок	Числобог і Хорс
Вівторок	Арес, Смаргл
Середа	Велес, Дана
Четвер	Перун, Стрибог
П'ятниця	Мокоша, Доля
Субота	Стрибог, Числобог

ПРАСЛОВ'ЯНСЬКИЙ ІМЕНОСЛОВ

Ім'я людини – це юридично зафіксоване слово для ідентифікації особи. Появу імен прийнято відносити до часів, коли почала складатися мова неандерталців. Кожен народ протягом тисячоліть виробив свої власні імена, в яких відобразилася його духовна культура, характер і світогляд. Свій іменослов мали й українці.

Проте, з прийняттям християнства в Україні, як і в інших слов'янських країнах, почали впроваджувати грецькі, римські та єврейські імена. Найбільше цьому сприяли попи, які при хрещенні намагалися дати дитині якомога незрозуміліше чужомовне ім'я, яке було важко вимовити й запам'ятати. Тому українці намагалися надати таким іменам власного фонетичного і морфологічного вигляду, наприклад: Прокофій – Прокіп, Ігнатій – Гнат, Василій – Василь. Василько, Даниїл – Данило, Юрій – Юрко, Павел – Павло, Дмитрій – Дмитро та подібні.

Поступово християнські імена витіснили прадавні українські: Добриня, Будило, Божко, Радомир, Дана, Купава, Світогора та ін. Ще кілька століть після християнізації рідновірські імена були в активному вжитку поруч із християнськими.

Книжник XVI ст. так описує вибір імені для дитини: «Первых родов и времен челевеци... до некоего времени даяху детем своим имена, якоже отец или мати отрочати изволят: или от взора и естества детища, или от времени, или от вещи, или от притчи... Такожде и словяне прежде крещения их даяху имена детям сице: Богдан, Важен, Первой, Второй, Любим и ина таковы»⁶²

Чимало прадавніх українських імен, які попи називали «неканонічними», донесли до нас берестяні грамоти: Вишена, Щедра, Ждан, Вешняк, Мовчун та ін. З XIV ст. почалося поступове переслідування язичницьких імен, але народ не перестав називати своїх дітей рідними іменами. Тому майже кожен українець мав два імені: одне рідне, котре за традицією давали батьки, друге – церковне, яке давав піп при хрещенні. Про це знаходимо багато свідчень в документах: «князь Михайло, зовомий Святололк», «ім'я йому крестное Яков, а мирское – Творимир» тощо.

⁶² Никонов В. А. Имя и общество.— М., 1979.—С. 47.

З часом християнське ім'я стало головним, а народне збереглося в якості прізвища: Трнгуб, Хмара, Гопко, Богород та подібні.

В цьому словничку подані праслав'янські імена, зафіксовані в писемних джерелах XI – XVI ст. Це переважно українські, чеські, болгарські, сербські, хорватські, польські імена. В давні часи, коли слов'яни мали тісні племінні зв'язки, їхні імена були спільними для всього слов'янського світу (відрізнялися хіба що фонетично). На жаль, жіночих імен в літописах і грамотах збереглося менше, ніж чоловічих.

Маємо надію, що з відродженням нації повернеться традиція називати своїх дітей рідними українськими іменами, якими називали батьки (а не попи) тисячу й більше років тому.

Власне ім'я – то не порожній звук: в ньому пам'ять поколінь, неоціненна і непереможна спадщина минулого, яку ми маємо передати своїм нащадкам.

ЧОЛОВІЧІ ІМЕНА

Б			В
Байко	Божимир	Братомил	Величко
Батюта	Божко	Братослав	Вилко
Безсои	Божок	Братуш	Вяшата
Береза	Божушко	Братша	Вяшата
Бик	Болеслав	Брячислав	Вишесор
Біловолод	Борай	Бувал	Вишеслаа
Білотур	Борейко	Будай	Вишняк
Біляк	Боривой	Буданко	Вірослав
Білян	Боримир	Будивой	Вітер
Богдан	Борислав	Будивид	Вітомир
Боголіп	Борута	Будило	Вовк
Богуслав	Боян	Будимир	Вогнедар
Богу мил	Бразд	Будко	Войніг
Богумир	Братан	Будько	Волелюб
Бож	Бративой	Будимир	Володар
Божая	Братимир	Буйно	Воля
Богород	Братина	Бучно	Волос
Божидар	Братинко	Буян	Вороніг
	Братко	Буяв	Воронко

Вратислав	Громко	Дорогомисл	Коснята
Всеволод	Гукало	Дорогосил	Коснятии
Всеслав	Гуляйвітер	Драгомил	Коснячко
Вячеслав	Грунь	Дубець	Котько
Воротислав		Дубно	Котян
	Д	Дубина	Коцел
Г	Далебор		Коць
Гала и	Далемир	Ж	Красуй
Галата	Далсмнл	Ждан	Кривослав
Галаш	Далш	Желислав	Криlach
Галко	Далко	Живко	Крикун
Гал юта	Дан	Живорід	Кріпчун
Гатило	Держикрай	Жила	Кудлай
Глід	Держислав	Жилко	Куйбіда
Гліб (Уліб)	Дідилець	Жирно	Кульмія
Гляд	Дивозор	Жиромир	Куноп
Глядій	Добрих	Жирослав	Курило
Глядко	Добрило	Жирота	Кучко
Глядота	Добриня	Житко	Кучма
Гліваш	Добриша	Журило	Куць
Горогляд	Добриня		Киян
Гожий (Гожій)	Добройой	З	
Голуб	Доброгост	Засць	Л
Голубко	Добромисл	Здоровега	Ладо
Горимисл	Доброслав	Земовит	Ладолуб
Горислав	Добрун	Земомисл	Ладомир
Горун	Довгань	Злотодай	Ладоган
Гостило	Догодько	Зоремир	Левко
Гостомисл	Доля	Зорсслав	Лесько
Гостята	Домажир	Зоряй	Лихстат
Градислав	ДомаЛ		Лихота
Градимир	Домах	І	Ліско
Гранислав	Доморад	Івор	Люб
Гремислав	Домеиь	Істр	Любас
Грімко	Домко		Любик
Громашко	Домослав	К	Любислав
Громика	Дорогобуг	Кий	Любко

Любозар	Н	Путило	Рулав
Любомил	Нагнибіда	Путко	Руслан
Любовнр	Найден	Путша	Рудько
Любомисл	Недан	Путьята	
Любодар	Немир		С
Любош	Нігослав	Р	Сар
Людобож	Новак	Рагуйло	Свара
Людко		Рад	Сварг
Людомнл	О	Радко	Світокол
Людомир	Одинець	Радечхо	Світозар
Людослав	Олешко	Раднвой	Святополк
Лют	Олехно	Радило	Святослав
Лютко	Орел	Радим	Семак
Лютобор	Орій	Радимнр	Семашко
Лютомисл	Орімир	Радислав	Семибор
М	Осомисл	Радован	Семидраг
Мал	Остромир	Радогост	Семирад
Малик		Радогощ	Сердитко
Малко	П	Радога	Сидан
Масюк	Паско	Радомир	Сила
Медомир	Первач	Радуша	Силан
Межамир	Первушко	Ратибор	Синьоок
Мечислав	Першик	Ратислав	Скалозуб
Міняйло	Перемил	Ратомир	Скол
Місяць	Перемисл	Ратша	Скомоид
Міхно	Преслав	Родак	Слава
Милан	Пиріг	Рогволод	Сіавар
Милій	Позвїзд	Родин	Славута
Милослав	Полішко	Родан	Слав'ята
Миролуб	Полян	Родко	Сювиша
Мироніг	Потіха	Розум	Смішко
Мирослав	Прастен	Рожден	Собаико
Миробог	Пребор	Ростислав	Собина
Мовчан	Претич	Ростичар	Собібор
Молибог	Порей	Ростун	Собімисл
Мстислав	Продай	Рудих	Собімир
	Пугач	Рудько	Собко

Соловей	Т	Турач	Хотомир	Ш
Сологуб	Твердята	Тяга	Хотибор	Шостак
Ставко	Твердислав		Хотяк	Щ
Станислав	Творилад	У	Худан	Щаснич
Стародум	Творимир	Улеб	Худаш	Щек
Станислав	Тригост	Улич	Хурс	
Стожар	Тихон			Я
Стойко	Тишко	Х	Ц	Явір
Стоймир	Толигнів	Хвалибог	Царко	Яволод
Стойслав	Толислав	Хвалимир		Якун
Стоя и	Толмак	Хилич	Ч	Яр
Судаш	Третьак	Ходик	Чалак	Ярило
Судивой	Троян	Ходина	Чалко	Яромир
Судило	Триріг	Ходота	Чаловда	Ярополк
Судимир	Турбог	Хорошко	Чеслав	Ярослав
Судислав	Тукало	Хорив	Чорновіл	Ярош
Судко	Тур	Хорошун	Чорнотур	Ярчик
Сумко	Турбрід	Хотенко	Чурило	Ярун
Сумир	Туряк	Хотко		

ЖІНОЧІ ІМЕНА

Б	Брячисдава	Володимира	Д
Білянка	Будана	Вогнедара	Дана
Благиня		Воля	Дзвінка
Богдана	В	Волелюба	Дзвенимира
Боголіпа	Веселима	Всеслава	Дзвенислава
Богуслава	Верхуслава	Вячеслава	Доброніга
Богушка	Вишеслава		Доброслава
Божена	Вишня	Г	Добромира
Божедана	Вяшена	Гаїна	Добролюба
Божемила	Віра	Галаня	Доля
Богумила	Вірослава	Горигляда	Домаха
Болеслава	Віста	Горислава	Доманя
Борислава	Влада	Градислава	Доморада
Бронислава	Владислава	Гранислава	
Братомяла	Власта	Гремислава	

Ж	Людослава	Полева	Судислава
Ждана	Людмила	Поляна	Станіслава
Жирома	Льоля	Передела ва	
		Перяслава	Т
З	М		Творимира
Забав	Маїна	Р	Толигніва
Збислава	Майя	Рада	Трояна
Звенислава	Малуня	Радомира	
Зірка	Малуша	Радослава	Х
Злата	Мальва	Рогнедь	Хвалина
Зореслава	Миланя	Рогніда	Хвалибога
Зорана	Медорада	Роксана	Хорошка
К	Милослава	Роксолана	Хорошуня
Калина	Мечислава	Ростислава	Хотяна
Квітка	Мирна	Ростичара	Хотька
Красуня	Миробог	Ростуня	
Купава	Мирослава	Русана	Ц
Купала	Млада	Руслана	Цвітана
Л	Мстислава	Русудана	
Лада			Ч
Ладомила	Н		Чайка
Ладомира	Найда		Чаруня
Ладога	Найдена	С	Чеслава
Леля	Немира	Світана	
Леся		Світлана	Щ
Ліля	О	Світогора	Щедра
Либідь	Оримира	Світозара	
Любава	Орислава	Северина	Я
Любаня		Скрева	Ява
Любислава	П	Слава	Ярина
Люборада	Пава	Славолюба	Ярослава
Любомира	Палажка	Славомила	Яромира
Любомила	Пелага	Судомира	

**«Православ'я» –
Громада Українських Язичників
створена в Києві 1993 р.**

**МЕТА І ЗАВДАННЯ ГРОМАДИ
УКРАЇНСЬКИХ ЯЗИЧНИКІВ**

1. Використовуючи ретроспективний метод, на базі документального матеріалу здійснювати реконструкцію язичницької віри та її обрядів, що збереглися фрагментарно.

2. Оскільки міфологічні уявлення українців, виробляючись в народно-мусередовищі, як правило, шліфувалися в колі жерців, волхвів, релігійних мислителів старого часу. Українські Язичники створюють ГРУПУ СПОД-ВИЖНИКІВ, яка науково опрацьовує і відновлює старі рідновірські обряди, використовуючи переважно АВТЕНТИЧНІ молитви, співи, замовляння, обереги, магичні ритуальні дії, спрямовані до повернення добробуту Української держави і її народу, підняття ДУХУ НАЦІЇ.

3. Взавши до уваги еволюцію українського язичництва, його періодичне оновлення (навіть протягом останнього тисячоліття), Українські Язичники прагнуть підняти на новий ТЕОЛОГІЧНИЙ рівень прадідівську віру.

Українські Язичники мають своє СВЯТЕ ПИСЬМО (віровчення) – ВОЛХОВНИК.

Адреса: Київ-65, вул. Героїв Севастополя, № 22,
РЦБ, Громада «Православ'я»

Книга вилана за підтримки Об'єднання Рідновірів України
02222 Київ-222 просп. Маяковського-45, а/с-89
тел: 8-094-924-74-75; 8(044) 360-04-75; 8-066-62-666-25.

Увага!

При Об'єднанні Рідновірів діє відділ
«**Книга потою**», де за попередньою оплатою
можна придбати язичницьку, історичну та патріотичну літературу.

Довідки за телефонами:

8-094-924-74-75;

8-066-62-666-25,

8(044) 360-04-75.

Email: devi@voliacable.com